

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Перший (бакалаврський)

Освітній рівень

«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА КОРЕКЦІЯ КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ СТАРШОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ»

Назва теми

Галузь знань 23 Соціальна робота

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 231 Соціальна робота

Шифр і назва спеціальності

Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка та коучинг

Назва освітньої програми

Номер індивідуального навчального плану студента

Виконала: студентка IV курсу, група СРК-20-1 _____ Каріна ВАЩУК
Підпис Ім'я, прізвище

Керівник: доктор педагогічних наук, професор _____ Людмила РОМАНОВСЬКА
науковий ступінь, вчене звання Підпис Ім'я, прізвище

Нормоконтролер

До захисту допускаю:

Зав. кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки

доктор педагогічних наук, професор _____

Підпис

Юрій БРИНДІКОВ

Ім'я, прізвище

_____ 2024 р.

Хмельницький, 2024

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет гуманітарно-педагогічний

Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

Освітній рівень перший (бакалаврський)

Галузь знань 23 Соціальна робота

Спеціальність 231 Соціальна робота

Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка та коучинг

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

соціальної роботи і соціальної педагогіки

_____ проф. Юрій БРИНДІКОВ

протокол № __ від _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Каріни ВАЩУК

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Соціально-педагогічна корекція комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку».

Керівник кваліфікаційної роботи: Романовська Л.І., доктор педагогічних наук, професор.

Затверджено наказом ректора університету 15 лютого 2024 р. № 8

2. Строк подання студентом роботи на кафедру 12 червня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методик дослідження: Методика дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за Ю. Орловим); методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В. Бойко); Методика діагностики комунікативного контролю за М. Шнайдером; методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (за І. Юсуповим). В дослідженні взяли участь 42 учні 8-их класів Старокостянтинівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 7 Старокостянтинівської міської ради.

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1. Теоретичні аспекти соціально-педагогічної корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку, особливості спілкування та міжособистісної взаємодії старших підлітків, соціальна діагностика комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку, соціально-педагогічна корекція комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку, висновки до розділу; розділ 2. Особливості роботи соціальних педагогів з діагностики та корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку, діагностика рівнів комунікативного розвитку старших підлітків, корекційно-розвивальна програма для старших підлітків «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії», науково-

практичні поради соціальним педагогам щодо корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку, висновки до розділу; висновки, перелік джерел посилання, додатки.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень)

1 таблиця, 4 рисунки.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання 15 листопада 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи бакалавра	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 10 листопада 2023р.	виконано
2	Визначення теоретико- методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 10 січня 2024р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної роботи.	До 01 лютого 2024 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 березня 2024р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 травня 2024 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 15 травня 2024 р.	виконано
7	Попередній захист кваліфікаційної роботи.	27 травня 2024 р.	виконано
8	Оформлення кваліфікаційної роботи. Підготовка до захисту, рецензування.	До 12 червня 2024 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	До 30 червня 2024 р.	виконано

Здобувач _____ Каріна ВАЩУК

Керівник роботи _____ Людмила РОМАНОВСЬКА

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Соціально-педагогічна корекція комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку»

Здобувач Каріна ВАЩУК

Керівник Людмила РОМАНОВСЬКА

Кваліфікаційна робота включає 82 сторінки, з них 50 сторінок основного тексту, 1 таблиця, 4 рисунки, перелік джерел посилення складає 45 найменувань, 5 додатків.

Ключові слова: учні старшого підліткового віку, комунікативний розвиток, соціальні педагоги, корекція.

Об'єктом дослідження є комунікативний розвиток старших підлітків.

Предметом дослідження є особливості діяльності соціальних педагогів з корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку.

За результатами дослідження розроблено корекційно-розвивальну програму для старших підлітків «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії» та надано науково-практичні поради соціальним педагогам щодо корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку.

Одержані результати можуть бути використані в навчально-виховній роботі з учнями старшого підліткового віку.

Здобувач _____ Каріна ВАЩУК

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 12 червня 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ СТАРШОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ.....	10
1.1 Особливості спілкування та міжособистісної взаємодії старших підлітків.....	10
1.2 Соціальна діагностика комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку.....	16
1.3 Соціально-педагогічна корекція комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку	20
Висновки до розділу.....	23
РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ З ДІАГНОСТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ СТАРШОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ.....	26
2.1 Діагностика рівнів комунікативного розвитку старших підлітків.....	26
2.2 Корекційно-розвивальна програма для старших підлітків «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії».....	35
2.3 Науково-практичні поради соціальним педагогам щодо корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку.....	42
Висновки до розділу.....	46
ВИСНОВКИ.....	48
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	51
ДОДАТКИ.....	56
ДОДАТОК А Корекційно-розвивальна програма для старших підлітків «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії».....	56
ДОДАТОК Б Методика дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за Ю. Орловим).....	76
ДОДАТОК В Методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В. Бойко).....	78

ДОДАТОК Г Методика діагностики комунікативного контролю за М. Шнайдером.....	80
ДОДАТОК Д Методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (за І. Юсуповим).....	81

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що соціальна ситуація розвитку учнів старшого підліткового віку характеризується зміною їх стосунків з вчителями, однолітками, батьками, оточуючими людьми. Саме в підлітковому віці значно розширюється коло спілкування, з'являються нові міжособистісні відносини, які стають предметом активності підлітків та допомагають їм відпрацьовувати свої комунікативні уміння і навички.

У підлітковому віці вагомий вплив на розвиток інтелекту, характер поведінки і стосунків з оточуючими має емоційно-вольова складова особистості. Підліткова некерованість часто поєднується з гнучкістю, готовністю до змін і співпраці, що здебільшого пов'язано зі сферою неформального спілкування дорослих і підлітків або зі взаємодією підлітків з ровесниками.

З огляду на це, спілкування старших підлітків з однолітками прямим чи непрямим способом впливає на їхній особистісний розвиток. Тому розвиваючи або корегуючи комунікативний розвиток учнів старшого підліткового віку, соціальні педагоги та психологи впливають на розвиток їх особистості, становлення самооцінки і самопізнання, підвищення компетентності в різних сферах діяльності, особливо в навчальній.

Проблемі комунікативного розвитку підлітків присвячені праці українських науковців: О. Бікус, В. Волошиної, Т. Калініної, Л. Котлової, О. Коханової, Л. Лисенко, Н. Макаренко, А. Мельник, Б. Оранюк, Т. Павленко, О. Пасеки, Л. Петько, О. Проскурняк, І. Розіної, Н. Сергєєвої, О. Сергєєнкової, А. Сидоренко, О. Скрипченко, О. Столярук, Н. Токаревої, А. Шамне та багатьох інших дослідників.

Особливості діяльності соціальних педагогів та психологів щодо корекції міжособистісного спілкування й поведінки підлітків знайшли своє відображення в працях дослідників: Н. Заверико, С. Немченко, Т. Окушко, Т. Павленко, І. Пивоварчик, Г. Товканець, Т. Яценко та інших.

Об'єктом дослідження є комунікативний розвиток старших підлітків.

Предметом дослідження є особливості діяльності соціальних педагогів з корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку.

Мета дослідження: теоретичне вивчення та емпіричне дослідження особливостей діяльності соціальних педагогів з корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз наукових праць з проблеми спілкування та міжособистісної взаємодії старших підлітків.

2. Розглянути особливості діяльності соціальних педагогів з діагностики та корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку.

3. Емпіричним шляхом дослідити рівні комунікативного розвитку старших підлітків.

4. Розробити корекційно-розвивальну програму для старших підлітків «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії».

5. Надати науково-практичні поради соціальним педагогам щодо корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку.

У дослідженні було використано наступні **методи:**

1. Теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація наукових джерел з проблеми дослідження).

2. Емпіричні методи (Методика дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за Ю. Орловим); методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В. Бойко); Методика діагностики комунікативного контролю за М. Шнайдером; методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (за І. Юсуповим)).

3. Методи кількісної та якісної обробки результатів дослідження.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що у дипломній роботі бакалавра розроблено корекційно-розвивальну програму для старших підлітків «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії» та надано науково-практичні поради соціальним педагогам щодо корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку.

Одержані результати можуть бути корисними для соціальних педагогів і психологів закладів середньої освіти.

База дослідження: дослідження здійснювалось на базі Старокостянтинівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 Старокостянтинівської міської ради. Вибірку учасників дослідження склали 42 учні 8-их класів цього освітнього закладу.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження висвітлені у науковій доповіді на тему: «Соціально-педагогічна корекція розвитку комунікативних здібностей дітей старшого підліткового віку», яка була підготовлена та представлена на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (м. Хмельницький, 18 квітня 2024 року).

Структура роботи. Дипломна робота бакалавра складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання (45 позицій), 5 додатків. Загальний обсяг роботи становить 82 сторінки, з них обсяг основного тексту – 50 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ СТАРШОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

1.1 Особливості спілкування та міжособистісної взаємодії старших підлітків

У сучасному тлумачному психологічному словнику за редакцією В. Шапара *спілкування* розглядається як «... складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, який породжується потребами в спільній діяльності. Він містить в собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння партнера у спілкуванні» [42, с. 492].

Також дослідник визначає спілкування як «... взаємодію суб'єктів, що здійснюється знаковими засобами, зумовлена потребами у спільній діяльності і спрямована на зміну стану, поведінки і особистісних утворень партнера» [42, с. 492].

В. Шапар стверджує, що саме спілкування є однією з психологічних категорій, адже людина стає особистістю в результаті взаємодії та спілкування з іншими людьми.

Близьким до поняття «спілкування» є поняття «*комунікація*», що розглядається як «... зв'язок, в ході якого відбувається обмін інформацією між системами в живій та неживій природі. Комунікація виступає смисловим аспектом соціальної взаємодії. Дії, що свідомо орієнтовані на їхнє смислове сприйняття іншими людьми називають комунікативними» [42, с. 208].

Здатність чи схильність людини до комунікації, встановлення контактів і зв'язків називають *комунікабельністю* [42, с. 207].

У свою чергу «*комунікативна компетентність*» є рисою особистості, що необхідна для ефективного здійснення комунікативної діяльності. Під час обміну інформацією має відбутися успішна взаємодія учасників

комунікативного процесу, які виступають в ролі суб'єктів і об'єктів спілкування одночасно.

Що стосується підліткового віку, то на думку О. Бікус та В. Волошиної, цей період є дуже важливим для розвитку комунікативної компетентності, адже саме у підлітковому віці відбуваються зміни у всіх сферах, які забезпечують формування комунікативних здібностей особистості. Дослідниці вважають, що в підлітків значно розширюється практика спілкування, а встановлення нових міжособистісних стосунків стає предметом їх активності та допомагає їм відпрацювати свої комунікативні навички й уміння [4].

О. Бікус та В. Волошина стверджують, що під час становлення особистісної рефлексії у підлітків знижується рівень їх внутрішньої конфліктності та підвищується рівень їх соціальної адаптивності, що сприяє структуруванню ієрархії емоційно-ціннісної сфери самосвідомості. Особистісна рефлексія дає можливість підлітку переосмислити не тільки ситуацію міжособистісної взаємодії, але й допомагає у пошуку нової інформації про себе та інших людей [4].

Підлітковий вік, як вважає більшість науковців, є періодом завершення дитинства, виростання з нього, перехідним від дитинства до дорослості. Цей вік співвідноситься з хронологічним віком: з 10-11 років до 14-15 років.

О. Сергеєнкова, О. Столярук, О. Коханова, О. Пасека виділяють наступні періоди підліткового віку:

- фаза молодших підлітків (10-13 років);
- фаза старших підлітків (14-15 років) [30].

Дослідниці І. Розіна та А. Сидоренко стверджують, що підліткам притаманні дві протилежні тенденції у розвитку комунікативної сфери:

- 1) розширення сфери спілкування, що проявляється у розширенні його соціального простору, у постійній готовності підлітка до контактів;
- 2) індивідуалізація відносин – висока вибірковість у дружніх прихильностях, максимальна вимогливість до спілкування з другом [26].

Проблемі розвитку комунікативних вмінь і навичок підлітків присвячені праці українських науковців: О. Бікус, В. Волошиної, Т. Калініної, Л. Котлової, О. Коханової, Л. Лисенко, Н. Макаренко, А. Мельник, Б. Оранюк, Т. Павленко, О. Пасеки, Л. Петько, О. Проскурняк, І. Розіної, Н. Сергєєвої, О. Сергєєнкової, А. Сидоренко, О. Скрипченко, О. Столярук, Н. Токаревої, А. Шамне та багатьох інших дослідників.

Т. Калініна зауважує, що в стосунках з однолітками підліток знаходиться в становищі принципової рівності, тому він «відкриває» своїх однолітків. Спілкування з однолітками виконує дуже важливу роль в розвитку особистості підлітка: під час цих взаємин він засвоює моральні норми і правила поведінки [10].

На думку О. Скрипченко, група однолітків виконує основну функцію в процесі формування автономності і незалежності молодшого підлітка, набуття ним нових комунікативних умінь [31].

Б. Оранюк вважає, що потреба у спілкуванні з однолітками в багатьох підлітків перетворюється на стадне відчуття: вони не можуть, навіть досить малий проміжок часу, прожити без своїх друзів [18].

Як засвідчує О. Проскурняк, в спілкуванні підлітків переважають імпульсивні дії, що пов'язано з несформованістю самоконтролю та саморегуляції. Повільність нервових процесів спричиняє появу стереотипності реакцій, які не відповідають комунікативним ситуаціям. Тому одні підлітки бурхливо реагують на все, що відбувається навколо, а інші, навпаки, відмовчуються, не вступають в розмови з оточуючими.

Дослідниця також зазначає, що обмеженість володіння засобами комунікації, як вербальними, так і невербальними, призводить до того, що ці підлітки стають відстороненими від однолітків [24].

Соціальна ситуація розвитку підлітків характеризується тим оптимальним оточенням, яке забезпечує успішний розвиток їх особистості. Своєрідність соціальної ситуації розвитку в підлітковому віці полягає в участі дитини в новій системі стосунків, спілкування з дорослими та однолітками, в опануванні нових

соціальних ролей тощо. Комунікація з дорослими здебільшого переходить на тих з них, хто є носіями соціальних функцій по відношенню до підлітків. У школі таким дорослими є педагоги, з якими підліток налагоджує контакти у зв'язку з предметним навчанням. Це вимагає формування стосунків не з одним, а з багатьма педагогами, і врахування особистісних якостей кожного [13].

Головною зміною в соціальній ситуації розвитку підлітка є поява групи ровесників, що відіграє важливу роль в його житті. Головною умовою розвитку підлітка є його соціальна активність, що спрямована на засвоєння суспільних зразків поведінки, цінностей, установок щодо побудови стосунків з дорослими, однолітками.

Таким чином, для соціальної ситуації розвитку підлітка характерна зміна стосунків з вчителями, однолітками, батьками, розширення сфери соціальної активності. Інтимно-особистісне спілкування, суспільно-корисна діяльність та навчальна діяльність стають провідними видами активності, що спричиняють успішний розвиток основних психічних новоутворень підлітків [13].

Н. Сергєєва, підтримуючи думки інших науковців, стверджує, що в учнів старшого підліткового віку важливим є спілкування з однолітками. Для підлітка має значення не просто бути разом з ровесниками, але й посідати серед них місце, яке б його задовольняло. Для деяких підлітків це намагання може виражатися через бажання стати лідером, для інших – бути визнаним, але у будь-якому випадку це є головним мотивом поведінки підлітків. Також дослідниця впевнена у тому, що чим більше ролей програє дитина у групі, тим краще вона соціалізується, отримує досвіду спілкування з іншими людьми та засвоює норми й цінності [29].

У свою чергу А. Мельник вважає, що в старших підлітків проявляється здатність до співпереживання та розуміння інших людей, особливо своїх однолітків. У цьому віці відбувається різкий розвиток самосвідомості, який викликає потребу в більш тісному спілкуванні з однолітками. Порівнюючи себе з іншими, з'являється інтерес до своєї особистості, що створює сприятливі умови для розвитку самосвідомості. Тому прагнення старшого підлітка

реалізувати свої можливості та проявити себе як суб'єкта діяльності стимулює розвиток його комунікативних вмінь і навичок [16].

У старшому підлітковому віці в міжособистісних стосунках учнів особливе місце посідає дружба, що заснована на потребах у емоційному контакті і взаєморозумінні. Дружба створює взаємини, засновані на довірі, відвертості, спільності інтересів, готовності надати допомогу тощо [20, с. 40].

На підтвердження цих думок дослідники Н. Токарева, А. Шамне та Н. Макаренко стверджують, що «... інтимно-особистісне спілкування з однолітками у підлітковому віці стає важливим каналом передання інтимної інформації, значущої для розвитку підлітка. За допомогою цього спілкування задовольняється потреба підлітка у пізнанні тих сфер дійсності, які його цікавлять і які з певних причин не повністю задовольняються дорослими. Інтимно-особистісне спілкування сприяє самоактуалізації особистості підлітка та підтриманню його психічного здоров'я» [38, с. 12].

Важливу роль у підлітковому віці, на думку Л. Котлової, відіграють міжособистісні конфлікти, що є одним із способів самоствердження особистості та формування її активної позиції у взаємодії з людьми. Конфлікти з однолітками найчастіше спричинені суперництвом і боротьбою за лідерство як у хлопців, так і в дівчат. Тільки хлопці змагаються здебільшого за лідерство в групі, за дружбу і прихильність, а в дівчат конфлікти виникають через суперництво за прихильність більш старших за віком хлопців [12].

Як вважає Т. Павленко, підлітковий вік є сенситивним періодом для розвитку комунікативних вмінь і навичок підлітків. Підлітковий вік характеризується такими важливими новоутвореннями, як:

- розвиток здатності до рефлексії;
- становлення самооцінки;
- поява особливої потреби у спілкуванні;
- прагнення до встановлення і розширення соціальних і комунікативних контактів.

У той же час для молодших підлітків притаманне прагнення увійти в малі групи однолітків, а для учнів середнього підліткового віку головним є отримання авторитету в групі. Для учнів старшого підліткового віку важливим є інтимно-особистісне спілкування з ровесниками та дружні стосунки з ними [20, с. 40].

В структурі комунікативної сфери підлітків Т. Павленко виділяє наступні *компоненти*:

- мотиваційний (потреби, спрямованість особистості, морально-комунікативні якості);
- пізнавальний (досвід, уміння самопрезентації, орієнтованість на комунікацію);
- емоційно-воловий (емоційна стійкість, емпатія, сенситивність, самоконтроль);
- поведінковий (автономність та рефлексія).

Кожний з цих компонентів, на думку дослідниці, певним чином впливає на комунікативну поведінку підлітка [20, с. 60].

Отже, підсумовуючи усе вище зазначене, можемо зробити висновок, що прагнення підлітка знайти своє місце серед однолітків є головним мотивом його соціальної поведінки. Група однолітків захищає підлітка, надає йому підтримку, водночас висуваючи до нього свої, часто досить жорсткі, вимоги.

У той же час оцінки друзів набувають особливого значення, ніж оцінки вчителів і дорослих. Гостре бажання отримати визнання з боку однолітків викликає у підлітка прагнення відповідати їхнім вимогам, що позначається на його особистісному розвитку. Спілкуючись, підлітки засвоюють не лише моральні цінності, правила і норми поведінки, але й програють необхідні моделі поведінки. Відсутність такої можливості призводить до соціальної неадаптованості та проявів девіантної поведінки підлітків.

1.2 Соціальна діагностика комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку

Одним із напрямів діяльності практичних психологів та соціальних педагогів закладів середньої освіти є *соціально-психологічний супровід розвитку підлітків*, що передбачає:

- діагностику особистісних рис, якостей, особливостей характеру підлітка;
- стимулювання його до саморозвитку, самовиховання;
- консультування його з особистих питань;
- участь підлітків у тематичних бесідах, навчальних заняттях, тренінгах;
- надання психологічної допомоги підліткам в кризових ситуаціях [11].

З огляду на це, основною функцією соціальних педагогів закладів середньої освіти є *діагностична*, яка передбачає вивчення та оцінювання особливостей діяльності особистості, мікроколективу та шкільного колективу в цілому, особливостей сімейного виховання школярів, позитивних факторів впливу та джерел негативного впливу на дітей та підлітків [11].

А. Капська вважає, що поняття «*діагностика*» виникло в медичній науці і практиці та використовується для визначення процесу розпізнання хвороби. Цьому сприяло те, що в науці поширеним став термін «соціальні хвороби», який позначає хвороби, які породжені соціально-економічними умовами. Ось чому бідність, голод, безробіття називають соціальними патологіями [33, с. 3].

Соціальна діагностика – це процес наукового вивчення причиннево-наслідкових зв'язків у суспільстві, що характеризують його морально-психологічні, соціально-економічні, культурно-правові, медико-біологічні, гігієнічно-екологічні та інші умови [5, с. 23].

Процес соціальної діагностики умовно поділяють на декілька *етапів*:

- аналіз первинної інформації, яку фахівець отримує при першому знайомстві з клієнтом;
- визначення об'єкта та предмета діагностики, способів її проведення;

- підготовка фахівця і клієнта до діагностичної роботи (технічна, методична, психологічна);
- процес діагностики із застосуванням діагностичних процедур;
- аналіз результатів діагностики та постановка соціального діагнозу [33].

Об'єктом соціальної діагностики є індивід в системі його ставлення до соціуму, окремих його суб'єктів, що впливають на формування його індивідуальності та входження в суспільство.

Предметом соціальної діагностики є соціально-педагогічна реальність, що відображається у змісті діагностичної діяльності: соціально-психологічні характеристики мікросоціуму, особливості сімейного виховання, індивідуально-психологічні характеристики особистості, пов'язані з її соціальними контактами тощо [5, с. 27].

Визначивши предмет соціальної діагностики, соціальний педагог здійснює дослідження особливостей певного явища, відбирає відповідні методи, за допомогою яких діагностує це явище. В арсеналі методів у соціального педагога можуть бути такі *методи дослідження*, як: соціологічні, педагогічні, психологічні, медичні тощо [5, с. 27].

У діагностичній діяльності соціальні педагоги повинні дотримуватися основних *принципів*, до яких належать:

1. *Принцип «не нашкодь»*. Результати діагностики в жодному разі не повинні нашкодити життю і діяльності клієнта.

2. *Принцип конфіденційності* має на увазі не оприлюднювати результати соціальної діагностики без особистої згоди клієнта. Якщо клієнтами є діти, то для оприлюднення результатів опитування необхідна згода їх батьків або опікунів.

3. *Принцип наукової обґрунтованості* передбачає, що результати діагностики повинні бути надійними та достовірними.

4. *Принцип об'єктивності* має на увазі те, що результати діагностики повинні ґрунтуватися на науково достовірних даних і не залежати від

суб'єктивної оцінки тих, хто проводить діагностичне дослідження або використовує його результати.

5. *Принцип клієнтоцентризму* передбачає врахування усіх аспектів соціальної ситуації з точки зору інтересів і прав клієнта. Соціальний працівник повинен відстоювати інтереси клієнта і ставити на цю позицію всю свою діяльність.

6. *Принцип систематизації* означає, що всі соціальні проблеми мають не одну причину своєї появи, а часто є системою причин. Тому для того, щоб визначити причину та шляхи вирішення проблеми клієнта, необхідно проаналізувати його мікросоціум, сімейні стосунки, інтелектуальний рівень і особливості здоров'я [5, с. 33-34].

Щодо *соціальної діагностики особливостей комунікативного розвитку та міжособистісної взаємодії* учнів старшого підліткового віку, то вона передбачає:

1) аналіз особливостей їх комунікативної компетентності (мотивів спілкування, сформованість навичок комунікативної взаємодії і самоконтролю, розвиток соціально-перцептивних якостей, культури спілкування тощо);

2) визначення статусу підлітків в учнівському колективі та їх сприйняття іншими учнями, ставлення до стосунків у класі, а також наявність певних референтних стосунків у класі, в школі, але не з учнями свого класу, а поза ним;

3) вивчення провідної орієнтації підлітка у спілкуванні (суперництво, співпраця, компроміс, уникнення, пристосування), наявність комунікативних бар'єрів, ставлення до критичних зауважень вчителів і однокласників [25].

На основі отриманих даних цієї діагностики визначають рівень сформованості *соціально-комунікативної активності підлітка* як його властивості, що характеризує здатність до суспільної діяльності, проявляється в груповій діяльності та самодіяльності у процесі міжособистісної взаємодії [21].

Л. Петько виділяє чотири *рівні* соціально-комунікативної активності підлітків:

- 1) нульовий (стійка соціально-комунікативна пасивність);
- 2) низький (ситуативна, нестійка соціально-комунікативна активність);
- 3) середній (стійка соціально-комунікативна активність, але творчі елементи виявляються в діяльності ситуативно);
- 4) високий (дуже стійка соціально-комунікативна активність з перевагою творчих елементів в діяльності) [21, с. 29].

Ознаки соціально-комунікативної активності підлітка дають змогу виявити та оцінити його справжню соціальну сутність. Для позначення суб'єктивної сторони соціально-комунікативної активності основною є самореалізуюча активність та самодіяльність, які виходять зі свідомої, вільної, добровільної діяльності, а також вимушена активність, яка направлена на подолання короткотривалих, несподіваних чи випадкових труднощів [21].

Л. Петько стверджує, що на різних рівнях свого розвитку соціально-комунікативна активність підлітка може мати різні форми: активне, добровільне, відповідальне та ініціативне виконання підлітком завдань вчителя, самостійне знаходження ним способів їх здійснення, комунікативна діяльність між підлітком та вчителем, самодіяльність у виконанні завдань.

Сутність соціально-комунікативної активності підлітка виявляється у його соціальній спрямованості, тому остання включає: здійснення усвідомленої мотивованої діяльності, прояв інтересу та потреби до неї, залучення друзів, організацію їхньої самодіяльності, спільне переживання успіхів і невдач. Таким чином, утворюється своєрідна залежність, де взаємопов'язані дві сторони: в соціально-комунікативній активності розкривається потреба підлітка, яка задовольняється в його соціальній діяльності, без чого він не може розвиватися як особистість, і водночас здійснюється потреба соціума у груповій діяльності його членів, без яких неможливий суспільний прогрес [21].

Отже, соціальна діагностика комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку є важливим напрямом діяльності соціальних педагогів закладів середньої освіти.

1.3 Соціально-педагогічна корекція комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку

Термін «корекція» (від лат. correctio – виправлення) означає «... діяльність щодо виправлення (коректування) тих особливостей розвитку, що за прийнятою системою критеріїв не відповідають «оптимальній» моделі» [42, с. 225].

Соціально-педагогічну корекцію визначають як «... систему спеціальних педагогічних впливів, спрямованих на виправлення недоліків у поведінці, розвитку та соціалізації неповнолітніх» [9, с. 63].

Різноманітні аспекти діяльності фахівців щодо корекції міжособистісного спілкування та поведінки підлітків розглядали в своїх дослідженнях вітчизняні науковці: Н. Заверико, С. Немченко, Т. Окушко, Т. Павленко, І. Пивоварчик, Г. Товканець, Т. Яценко та інші.

Необхідність у корекційній діяльності виникає у випадках порушень в поведінці дітей, підлітків, юнаків, породжених соціумом. Ця діяльність спрямована на руйнування певних цінностей, установок, мотивів та стереотипів поведінки і формування нових з метою самореалізації особистості в суспільстві. Шляхом корекційної роботи вирішуються проблеми, розв'язуються конфлікти, які виникли в діадах «особистість – суспільство», «особистість – соціальне середовище», «особистість – група», «особистість – особистість» [9, с. 63].

Метою корекційно-педагогічної діяльності є виправлення відхилень, наявних у поведінці підлітка та створення передумов щодо його подальшого розвитку, позитивної соціалізації та інтеграції в соціум [17].

Соціально-педагогічна корекція виконує такі *функції*:

– відновлення, що спрямована на відтворення тих позитивних якостей, які переважали в підлітка до появи педагогічної занедбаності, важковиховуваності, девіантної поведінки тощо;

– компенсування, що передбачає формування в підлітка прагнення компенсувати той чи інший недолік участю в діяльності, яка його захоплює (спорт, праця, музика, мистецтво тощо);

– стимулювання, що спрямоване на активізацію позитивної суспільно-корисної діяльності підлітка. Воно здійснюється завдяки схваленню або осуду його дій, тобто демонструє небайдуже ставлення до його особистості та вчинків;

– виправлення є заміною негативних властивостей, якостей підлітка на позитивні та передбачає застосування різноманітних прийомів та методів корекції поведінки.

Проводячи корекційну роботу, соціальний педагог має працювати в декількох напрямках: відновлювальному, компенсуючому, виправлення і стимулювання [9, с. 63].

Соціально-педагогічна корекція проводиться позитивному фоні взаємодії соціума з підлітком у таких *напрямах*:

- корекція взаємостосунків підлітка і середовища;
- корекція соціальних наслідків психологічних проблем, погіршення матеріального становища, проблеми з поведінкою тощо;
- корекція взаємостосунків у ситуації конфлікту з батьками, вчителями та однолітками [9, с. 63-64].

Організація корекційної роботи з підлітками передбачає врахування низки *принципів*:

- 1) повага до особистості підлітка в поєднанні з вимогливістю до нього;
- 2) опора на позитивне в особистості підлітка;
- 3) гуманістична спрямованість корекційних дій;
- 4) системність, врахування індивідуальних та вікових особливостей підлітка;
- 5) комплексне застосування корекційних методів та прийомів;
- 6) інтеграція зусиль соціального оточення підлітка [9, с. 64].

Існує безліч причин появи міжособистісних проблем і конфліктів у підлітковому середовищі. Однією з них є погана передача інформації, яка може діяти як каталізатор проблеми, заважаючи підліткам чи групі зрозуміти ситуацію або позицію інших. Серед найпоширеніших проблем передачі інформації виступають:

- незолзумілість критеріїв якості;
- відсутність можливості точно визначити взаємодію підлітків між собою;
- висунення несумісних між собою вимог.

Ці та інші проблеми можуть виникати або поглиблюватися через нездатність підлітків сформулювати і довести свою думку та вчинки ровесникам [22].

З огляду на це, діяльність соціального педагога закладу середньої освіти має бути спрямована на:

- вирішення індивідуальних проблем підлітка за допомогою вивчення його особистості та соціуму;
- пошуку адекватних способів спілкування з ним;
- визначення засобів, які допомагають підлітку самостійно вирішувати свої проблеми [22].

Аналіз особливостей соціально-педагогічної корекції дозволяє виділити основні *напрями діяльності соціального педагога з підлітками, які опинилися в конфліктній ситуації*:

- 1) діяльність з підвищення рівня соціальної адаптації підлітка та його особистісного розвитку;
- 2) діяльність з профілактики міжособистісних конфліктів в середовищі підлітків, що передбачає їх навчання і виховання;
- 3) діяльність, спрямована на навчання батьків з метою формування культури взаємовідносин між членами сім'ї;

4) посередницька діяльність між підлітком і соціумом щодо подолання явищ дезадаптації [22].

У своїй роботі соціальний педагог може виступити в трьох *ролях*:

- радника, який інформує підлітків про важливість їх безконфліктної взаємодії в соціальному середовищі;
- консультанта, який пояснює підліткам питання сімейного, трудового, адміністративного законодавства;
- захисника, який допомагає у випадках порушення прав підлітка з боку його оточення [22].

Найчастіше в корекційній діяльності при вирішенні міжособистісних проблем в середовищі підлітків соціальний педагог використовує метод переконання у іормі бесід, лекцій, диспутів, розповідей, позитивного прикладу. Разом з переконанням може бути застосована участь підлітків в тренінгових групах, адже відвідуючи тренінги вони відчують себе комфортно і в безпеці, можуть поділитися душевними проблемами, труднощами спілкування і взаєморозуміння тощо.

Отже, соціально-педагогічна корекція комунікативного розвитку підлітків спрямована на вирішення міжособистісних конфліктів в середовищі підлітків, а також на підвищення рівня їх соціальної адаптації та соціалізації.

Висновки до розділу

Таким чином, аналіз теоретичних аспектів соціально-педагогічної корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку показав, що під поняттям «комунікація» мають на увазі зв'язок, в ході якого відбувається обмін інформацією між системами в живій та неживій природі. Комунікація виступає смисловим аспектом соціальної взаємодії. Дії, що свідомо орієнтовані на їхнє смислове сприйняття іншими людьми називають комунікативними. У свою чергу, термін «комунікативна компетентність»

позначає рису особистості, необхідну для успішного здійснення комунікативної діяльності.

У підлітковому віці розвиток комунікативної компетентності є дуже важливим, адже саме в цей період відбуваються значні зміни у всіх сферах, що забезпечують формування комунікативних здібностей особистості. В підлітків значно розширюється практика спілкування, а встановлення нових міжособистісних стосунків стає предметом їх активності та допомагає їм відпрацювати свої комунікативні навички й уміння.

Підлітковий вік є сенситивним періодом для розвитку комунікативних здібностей підлітків та характеризується такими новоутвореннями, як: розвиток здатності до рефлексії, становлення самооцінки, поява особливої потреби у спілкуванні, прагнення до встановлення і розширення соціальних і комунікативних контактів. Для молодших підлітків притаманне прагнення до входження у малі групи однолітків, для учнів середнього підліткового віку – завоювання авторитету в групі, а для учнів старшого підліткового віку особливо важливе інтимно-особистісне спілкування з ровесниками та дружні стосунки з ними.

Оцінюючи особливості комунікативного розвитку та міжособистісної взаємодії учнів старшого підліткового віку, соціальний педагог здійснює:

1) аналіз особливостей їх комунікативної компетентності (мотивів спілкування, сформованість навичок комунікативної взаємодії і самоконтролю, розвиток соціально-перцептивних якостей, культури спілкування тощо);

2) визначення статусу підлітків в учнівському колективі та їх сприйняття іншими учнями, авторитет і ставлення до стосунків у класі, а також наявність референтних стосунків (у класі, у школі, але не з учнями свого класу, а поза школою);

3) вивчення провідної орієнтації підлітка у спілкуванні (суперництво, співпраця, компроміс, уникнення, пристосування), наявність комунікативних бар'єрів, ставлення до критичних зауважень вчителів і однокласників.

Здійснюючи соціально-педагогічну корекцію комунікативного розвитку та міжособистісної взаємодії учнів старшого підліткового віку, соціальний педагог працює в декількох напрямках: відновлювальному, компенсуючому, виправлення та стимулювання. При цьому, особлива увага спеціаліста зосереджена на тих підлітках, які опинилися в конфліктній ситуації з однолітками, батьками чи іншими дорослими.

В корекційній діяльності при вирішенні міжособистісних проблем в середовищі підлітків соціальний педагог найчастіше використовує метод переконання у вигляді лекцій, бесід, диспутів, розповідей, позитивного прикладу, а також залучення підлітків до тренінгових занять, де вони можуть поділитися своїми душевними проблемами, труднощами спілкування і взаєморозуміння.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ З ДІАГНОСТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ СТАРШОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

2.1 Діагностика рівнів комунікативного розвитку старших підлітків

З метою діагностики рівнів комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку ми використали наступні психодіагностичні методики:

1. Методика дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за Ю. Орловим).
2. Методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В. Бойко).
3. Методика діагностики комунікативного контролю за М. Шнайдером.
4. Методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (за І. Юсуповим).

Емпіричне дослідження здійснювалось на базі Старокостянтинівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 Старокостянтинівської міської ради. Вибірку учасників дослідження склали 42 учні 8-их класів цього освітнього закладу.

Розглянемо більш детально психодіагностичні методики, які були застосовані у діагностичному дослідженні рівнів комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку.

Методика дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за Ю. Орловим) має на меті проаналізувати рівень розвитку потреби учня у спілкуванні. Опитувальник складається з 33 тверджень, на які досліджуваній повинен поставити знак «+» навпроти відповідного номера судження, якщо він згодний з ним. Якщо ж ні, то відповідно має поставити знак «-».

Інтерпретація результатів за цією методикою:

23 бали і менше свідчать, що потреба у спілкуванні досліджуваного дуже низька;

23-26 балів говорять про низьку потребу у спілкуванні;

27-28 балів позначають середню потребу у спілкуванні;

29-30 балів показують високу потребу у спілкуванні;

31 і більше – це дуже висока потреба у спілкуванні.

У висновках дослідження зазначаються індивідуальні особливості мотиваційної складової спілкування досліджуваного та наводяться рекомендації щодо їх врахування в умовах педагогічного процесу закладу освіти [25, с. 98-100].

Методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В. Бойко) має на меті визначити емоційні бар'єри в міжособистісному спілкуванні учнів. Опитувальник складається з 25 питань. Досліджуваному нараховується один бал за кожний збіг відповіді з наведеним ключем до методики.

Інтерпретація даних за цією методикою:

Якщо досліджуваний набрав 0-2 бали, то це свідчить про його нещирість у відповідях або про те, що він надто погано себе знає.

Якщо досліджуваний набрав не більше 5 балів, то емоційних бар'єрів у спілкуванні з оточуючими в нього практично не виникають.

Якщо досліджуваний отримав 6-8 балів, то в нього є деякі емоційні проблеми в спілкуванні.

Якщо досліджуваний набрав 9-12 балів, то це свідчить про те, що щоденні емоції певною мірою ускладнюють спілкування з оточуючими.

Якщо досліджуваний має 13 і більше балів, то це говорить про те, що емоції шкодять встановленню контактів з оточуючими, можливо досліджуваному притаманні певні дезорганізуючі реакції чи стани.

У висновках дослідження зазначається наявність чи відсутність емоційних бар'єрів у спілкуванні досліджуваного, їх характер та наводяться рекомендації щодо їх подолання та попередження [25, с. 101-103].

Методика діагностики комунікативного контролю за М. Шнайдером спрямована на визначення рівнів комунікативного контролю особистості учнів. Методика складається з 10 висловлювань, що показують реакції учнів на деякі ситуації спілкування. Кожне висловлювання потрібно оцінити як правильне (П) або неправильне (Н) щодо себе, поставивши поряд із кожним пунктом відповідну букву.

Інтерпретація результатів за цією методикою:

0-3 балів свідчать про низький комунікативний контроль у досліджуваного. Висока імпульсивність у спілкуванні, розкутість поведінки можуть не змінюватися в залежності від ситуації спілкування і не завжди співвідносяться з поведінкою інших людей;

4-6 балів говорять про середній комунікативний контроль. У спілкуванні досліджуваний щирий, але стриманий в емоційних проявах, і тому співвідносить свої реакції з поведінкою оточуючих людей;

7-10 балів свідчать про високий комунікативний контроль. Досліджуваний постійно слідкує за собою, управляє своїми емоціями.

У висновках дослідження характеризується ступінь комунікативного самоконтролю підлітка та наводяться рекомендації щодо забезпечення процесу формування навичок саморегуляції у спілкуванні підлітків [25, с. 108-110].

Методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (за І. Юсуповим) має на меті визначення рівня прояву емпатійних тенденцій підлітків. Методика складається з 36 тверджень, на кожне з яких досліджуваному слід надати відповіді. Відповідь «не знаю» оцінюється в 0 балів; «ні, ніколи» – 1 бал; «іноколи» – 2 бали; «часто» – 3 бали; «майже завжди» – 4 бали; «так, завжди» – 5 балів.

Інтерпретація результатів дослідження:

90-82 бали говорять про *дуже високий рівень розвитку емпатії*. Такі підлітки тонко реагують на настрій співрозмовника, навіть якщо він ще нічого не встиг сказати. З огляду на це, їх використовують в якості своєрідних «цапів відбувайлів», виливаючи на них всі свої негативні емоції. Оточуючі досить

часто звертаються до них за порадою і підтримкою. Такі підлітки мають комплекс провини, бояться заподіяти іншим шкоду. Тривожність не залишає їх, тому вони постійно потребують емоційної підтримки з боку. Таке ставлення до життя може сприяти проблемі невротичних розладів і загрозі психосоматичному здоров'ю підлітка.

81-63 бали свідчать про *високий рівень розвитку емпатії*. Такі підлітки з інтересом ставляться до життя інших людей, їх подобається «читати» їх, заглядати в їхнє майбутнє. Вони емоційні, чуйні, швидко встановлюють контакти та знаходять спільну мову з людьми. Оточуючі цінують їх за щирість. Вони хочуть не допускати появи конфліктів та знаходити компромісні рішення. Вони добре переносять критику на свою адресу, а в оцінюванні подій більше довіряють своїм почуттям, ніж аналітичним висновкам. Віддають перевагу діяльності з людьми, ніж на самоті. Постійно потребують схвалення з боку оточуючих.

62-37 балів – це *середній рівень розвитку емпатії*. Таких підлітків можна вважати і «товстошкірими», і особливо чутливими. У взаєминах з людьми вони міркують про вчинки, а не про мотиви дій. Вони контролюють виявлення своїх емоцій. Уважні до співрозмовника, намагаються зрозуміти його словами, однак при зайвому виявленні ним емоцій втрачають терпіння. У них немає розкнутості почуттів, що заважає становленню повноцінних взаємин і співробітництва з оточуючими.

36-12 балів свідчать про *низький рівень розвитку емпатії*. Такі підлітки відчують суттєві труднощі у встановленні контактів з оточуючими, їм дискомфортно у веселих компаніях. Їм незрозумілі емоційні прояви з боку оточуючих, тому вони ставляться до них з іронією. Їм важко першими розпочати розмову, особливо з незнайомими людьми. Тому їх взаємини з людьми формальні, побудовані за статусно-рольовим принципом.

11 балів і менше говорять про *дуже низький рівень розвитку емпатії*. Надмірна увага підлітків на власній персоні створює труднощі у спілкуванні з оточуючими. Вони люблять точні формулювання і раціональні рішення.

Віддають перевагу роботі, в якій спілкування з людьми зведено до мінімуму, тому більш продуктивні в індивідуальній роботі. Болісно сприймають критику на свою адресу.

У висновках дослідження зазначаються визначені особливості емпатійних орієнтацій підлітка. Наводяться психолого-педагогічні рекомендації щодо їх оптимізації [25, с. 101-107].

Результати дослідження рівнів розвитку потреб учнів старшого підліткового віку у спілкуванні, отримані за допомогою *Методики дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за Ю. Орловим)*, наведені на рисунку 2.1.

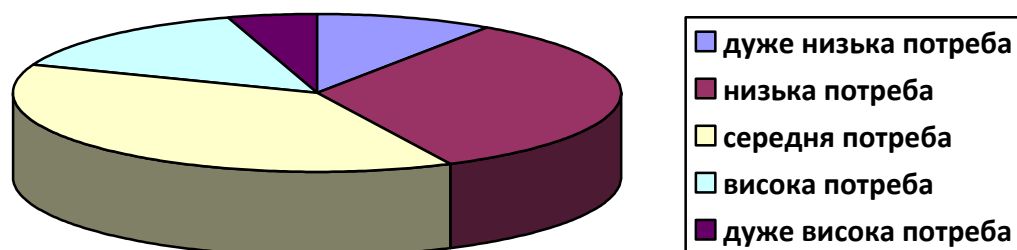

Рисунок 2.1 – Результати дослідження рівнів розвитку потреб учнів старшого підліткового віку у спілкуванні (у %)

Як видно з рис. 2.1, в учнів 8-их класів Старокостянтинівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 вираженими є середня (38,1%) та низька (33,3%) потреба у спілкуванні. Такі дані свідчать про те, що вони не прагнуть до спільноти і співробітництва (наприклад, у ситуації спільної діяльності).

Натомість, спілкування як необхідність ділитися з іншими своїми почуттями і переживаннями виявили 14,3% учнів (висока потреба) та 4,8% учнів (дуже висока потреба).

Надалі в емпіричному дослідженні ми використали *методику «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні»* (за В. Бойко), яка мала на меті визначити емоційні бар'єри в міжособистісному спілкуванні учнів 8-их класів Старокостянтинівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7.

Результати дослідження наведені на рисунку 2.2.

Рисунок 2.2 – Результати дослідження бар'єрів у спілкуванні учнів старшого підліткового віку (у %)

Як видно з рис. 2.2, у більшості (42,9%) учнів 8-их класів Старокостянтинівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 немає бар'єрів у спілкуванні з оточуючими. У 28,6% учнів наявні деякі емоційні проблеми в спілкуванні.

Також виявлено, що у 21,4% досліджуваних наявні бар'єри, які певною мірою ускладнюють їх щоденне спілкування з оточуючими людьми. А в 7,1% учнів діагностовано, що емоційні бар'єри шкодять встановленню контактів з

оточуючими, і це дає підставу думати про те, що досліджуваним притаманні певні дезорганізуючі реакції чи стани.

Методика діагностики комунікативного контролю за М. Шнайдером мала на меті визначити рівні комунікативного контролю учнів 8-их класів Старокостянтинівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7. Результати дослідження демонструє рисунок 2.3.

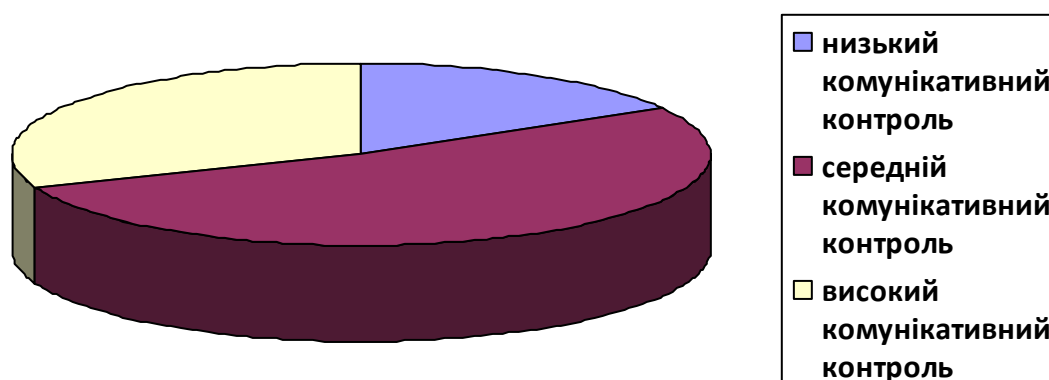

Рисунок 2.3 – Результати дослідження рівнів комунікативного контролю учнів старшого підліткового віку (у %)

Дані, наведені на рис. 2.3 показують, що в учнів 8-их класів Старокостянтинівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 переважають середні рівні комунікативного контролю (52,4%). Це говорить про те, що в спілкуванні вони щирі, але стримані в емоційних проявах, і тому співвідносять свої реакції з поведінкою оточуючих людей.

У 30,9% учнів виявлено високі рівні комунікативного контролю, що свідчить про те, що вони постійно слідкують за собою, управляють своїми емоціями. А в 16,7% досліджуваних наявні низькі рівні комунікативного контролю і це говорить про їхню високу імпульсивність у спілкуванні, розкутість поведінки, що не завжди співвідноситься з поведінкою інших людей.

На завершення нашого дослідження ми провели *Методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії»* (за І. Юсуповим), що мала на меті визначити рівні прояву емпатійних тенденцій учнів 8-их класів Старокостянтинівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7. Результати дослідження демонструє рисунок 2.4.

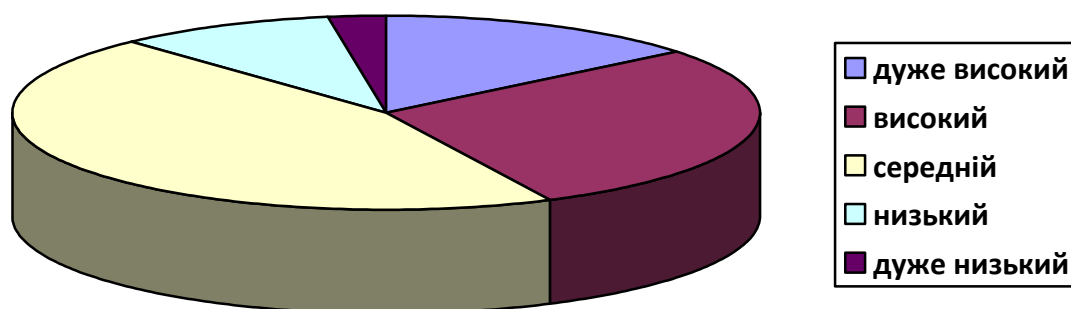

Рисунок 2.4 – Результати дослідження рівнів прояву емпатійних тенденцій учнів старшого підліткового віку (у %)

Як бачимо з рис. 2.4, у більшості старших підлітків переважають середні (45,2%) та високі (28,6%) рівні прояву емпатійних тенденцій. Це говорить про те, що вони контролюють виявлення своїх емоцій, чуйні, швидко встановлюють контакти та знаходять спільну мову з людьми. Такі учні намагаються не допускати появу конфліктів та знаходити компромісні рішення. Вони добре переносять критику на свою адресу, а в оцінюванні подій більше довіряють своїм почуттям, ніж аналітичним висновкам. Віддають перевагу діяльності з людьми, ніж на самоті. Постійно потребують схвалення з боку оточуючих.

У 14,3% підлітків діагностовано дуже високі рівні прояву емпатійних тенденцій. Вони тонко реагують на настрій співрозмовника. Оточуючі часто звертаються до них за порадою і підтримкою. Але вони мають комплекс

провини, бояться заподіяти іншим шкоду. Тривожність не залишає їх, тому вони постійно потребують емоційної підтримки з боку.

У 9,5% учнів було виявлено, навпаки, низькі рівні прояву емпатійних тенденцій. Вони відчують суттєві труднощі у встановленні контактів з оточуючими. Їм важко першими розпочати розмову, особливо з незнайомими людьми. Їхні стосунки з людьми формальні, побудовані за статусно-рольовим принципом.

Для одного підлітка (2,4%) характерний дуже низький рівень прояву емпатійних тенденцій, що свідчить про те, що він виявляє надмірну увагу на власній персоні, що створює труднощі у спілкуванні з оточуючими. Віддає перевагу тій роботі, в якій контакти з людьми зведено до мінімуму. Болісно сприймає критику на свою адресу.

Отже, підсумовуючи результати проведеного дослідження рівнів комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку можемо зробити висновок, що їм притаманна середня потреба у спілкуванні, вони не прагнуть до спільноти і співробітництва. У більшості з них немає суттєвих емоційних бар'єрів у спілкуванні з оточуючими, а в стосунках з іншими вони щирі, але стримані в емоційних проявах, і тому співвідносять свої реакції з поведінкою інших людей.

Також переважна більшість учнів мають середні рівні прояву емпатійних тенденцій, що говорить про те, що вони контролюють виявлення своїх емоцій, чуйні, швидко встановлюють контакти та знаходять спільну мову з людьми. Вони намагаються не допускати конфліктів, знаходити компромісні рішення та добре переносять критику на свою адресу.

З метою покращення розвитку комунікативних навичок учнів старшого підліткового віку, ми розробили науково-практичні поради соціальним педагогам щодо корекції комунікативного розвитку цих учнів.

2.2 Корекційно-розвивальна програма для старших підлітків «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії»

З метою корекції, розвитку та покращення комунікативної компетентності старших підлітків, опанування ними ефективними прийомами спілкування і технік активного слухання, стимулювання розвитку впевненої поведінки, формування відповідальності, підвищення рівня самооцінки та реалізації способів самовдосконалення ми розробили *корекційно-розвивальну програму для старших підлітків «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії»*.

При розробці даної корекційно-розвивальної програми ми врахували результати проведеного діагностичного дослідження рівнів комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку.

Тому завданнями *реалізації* корекційно-розвивальної програми для старших підлітків стали:

- 1) підвищення самооцінки та стимуляція особистісного зростання старших підлітків;
- 2) корекція та розвиток умінь старших підлітків контролювати і регулювати свою поведінку та емоційні стани;
- 3) розвиток здібностей старших підлітків адекватно сприймати та оцінювати себе, інших людей;
- 4) формування лідерських умінь і навичок старших підлітків;
- 5) розвиток навичок старших підлітків успішного спілкування та активного слухання.

Корекційно-розвивальна програма «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії» може застосовуватися в діяльності соціальних педагогів з учнями 8-9 класів закладів середньої освіти.

Програма складається з 5 занять, кожне з яких розраховане на 2 години.

Розглянемо більш детально структуру занять корекційно-розвивальної програми для старших підлітків «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії».

Перше заняття корекційно-розвивальної програми має на меті підвищення самооцінки та стимуляцію особистісного зростання старших підлітків. Вважаємо, що цьому сприятиме використання таких вправ, як: «Знайомство», «Представлення», «Шукаю друга», «Подорож в пустелі», «Саморозкриття та самопізнання», «Відгадай почуття», «Позитив і негатив», «Хатинка в лісі».

Друге заняття програми спрямоване на корекцію та розвиток уміння старших підлітків контролювати і регулювати свою поведінку та емоційні стани. Для цього ми пропонуємо використовувати вправи: «Дюжина», «Корекція замкненості», «Автопілот», «Фігурні побудування», «Три способи поведінки», притча «Чародій і горіхи», «Вогник по колу».

На *третьому занятті* програми ми пропонуємо застосовувати вправи, колажі, мозковий штурм, розминки, що спрямовані на розвиток здібностей старших підлітків адекватно сприймати та оцінювати себе та інших людей (вправа «Дзеркало», вправа «Конверт», «Мозковий штурм», колаж «Хто я?», вправа «Список прикметників», вправа «Ваша невідома зона», вправа «Подарунок», розминка «Довіра в групі»).

Четверте заняття програми присвячене формуванню лідерських умінь і навичок старших підлітків. Для цього пропонуємо використовувати інформаційні повідомлення та вправи: «Моє ім'я», «Очікування», «Австралійський дощ», «Лідер – це...», «Якості лідера», «Секрет Джованні», «Експрес-діагностика лідерських здібностей».

П'яте заняття програми має на меті розвиток навичок старших підлітків успішного спілкування та активного слухання. Цьому, на нашу думку, сприятиме застосування притчі «Пихатий Мандарин» та вправ: «Уміння спілкуватись», «Плітка», «Малюнок на двох», «Прийоми слухання», «Розмова в парах», «Напиши», «Активне слухання».

Структура занять корекційно-розвивальної програми для старших підлітків «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії» складається з трьох частин: вступної, основної та завершальної.

Вступна частина заняття включає в себе:

- 1) привітання тренера;
- 2) знайомство з учасниками програми;
- 3) оголошення правил роботи.

Основна частина заняття передбачає:

- 1) участь учасників у практичних вправах, мозковому штурмі, прослуховування інформаційних повідомлень, притч тощо;
- 2) відпрацювання нових умінь і навичок;
- 3) закріплення нових моделей поведінки, обговорення з тренером та учасниками можливості їх застосування у реальному житті;
- 4) зворотний зв'язок від тренера та учасників програми;

У завершальній частині заняття відбувається:

- 1) підведення підсумків програми;
- 2) рефлексія учасників програми;
- 3) завершення програми.

Формами участі старших підлітків у корекційно-розвивальній програмі є наступні:

- робота в парах;
- робота в колі;
- індивідуальна робота.

Очікуваними *результатами* застосування корекційно-розвивальної програми є:

- розвиток комунікативної компетентності старших підлітків;
- гармонізація їх емоційного стану;
- формування успішних стосунків старших підлітків з оточуючими.

Правила участі старших підлітків у корекційно-розвивальній програмі:

- 1) бути «тут і тепер», тобто предметом обговорення учасників програми є тільки те, що відбувається безпосередньо зараз в житті учасників;
- 2) проявляти активність у виконанні практичних вправ, в мозковому штурмі, в обговореннях інформаційних повідомлень, притч тощо;
- 3) відверто висловлювати свої думки, погляди на життя чи певні ситуації тощо;
- 4) дозволяти собі спонтанно діяти, висловлюватися, щоб наблизити участь у програмі до реального життя;
- 5) не критикувати інших учасників і себе, адже під час участі у програмі підлітки відкривають себе і свій особистісний потенціал;
- 6) підтримувати зворотній зв'язок з іншими учасниками і тренером;
- 7) дотримуватися правил конфіденційності інформації, отриманої в процесі участі в програмі.

Чисельність учасників занять у корекційно-розвивальній програмі має бути від 10 до 15 осіб.

Тривалість циклу проведення корекційно-розвивальної програми може залежати від її результативності, та коливатися в межах від декількох тижнів до декількох місяців.

Зауважимо, що корекційно-розвивальна програма передбачає групову форму роботи її учасників. Тому старші підлітки повинні надати свою згоду на участь у програмі, адже їм потрібно буде активно і цілеспрямовано включатися в процес міжособистісної взаємодії учасників програми.

Це, в свою чергу, сприятиме підвищенню їх самооцінки та особистісному зростанню, корекції та розвитку умінь контролювати і регулювати свою поведінку та емоційні стани, формування лідерських умінь і навичок, відпрацюванню навичок ефективного спілкування та активного слухання, а також розвитку здібностей адекватно сприймати та оцінювати себе й інших людей.

Структура корекційно-розвивальної програми для старших підлітків «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії» наведена в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Корекційно-розвивальна програма для старших підлітків «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії»

№	Вид роботи	Час
Заняття 1		
Підвищення самооцінки та стимуляція особистісного зростання старших підлітків		
1.1.	Відкриття. Прийняття правил роботи учасників групи	5 хв
1.2.	Вправа «Знайомство»	10 хв
1.3.	Вправа «Представлення»	10 хв
1.4.	Вправа «Шукаю друга»	15 хв
1.5.	Вправа «Подорож в пустелі»	15 хв
1.6.	Вправа «Саморозкриття та самопізнання»	15 хв
1.7.	Вправа «Відгадай почуття»	15 хв
1.8.	Вправа «Позитив і негатив»	15 хв
1.9.	Вправа «Хатинка в лісі»	15 хв
1.10.	Підбиття підсумків	5 хв
Заняття 2		
Корекція та розвиток уміння старших підлітків контролювати і регулювати свою поведінку та емоційні стани		
2.1.	Привітання учасників	5 хв
2.2.	Вправа «Дюжина»	15 хв
2.3.	Вправа «Корекція замкненості»	15 хв
2.4.	Вправа «Автопілот»	15 хв
2.5.	Вправа «Фігурні побудування»	15 хв
2.6.	Вправа «Три способи поведінки»	15 хв

Продовження таблиця 2.1

2.7.	Притча «Чародій і горіхи»	20 хв
2.8.	Вправа «Вогник по колу»	15 хв
2.9.	Підбиття підсумків	5 хв
Заняття 3 Розвиток здібностей старших підлітків адекватно сприймати та оцінювати себе, інших людей		
3.1.	Привітання учасників	5 хв
3.2.	Вправа «Дзеркало»	15 хв
3.3.	Вправа «Конверт»	15 хв
3.4.	«Мозковий штурм»	15 хв
3.5.	Колаж «Хто я?»	15 хв
3.6.	Вправа «Список прикметників»	10 хв
3.7.	Вправа «Ваша невідома зона»	15 хв
3.8.	Вправа «Подарунок»	15 хв
3.9.	Розминка «Довіра в групі»	10 хв
3.10.	Підбиття підсумків	5 хв
Заняття 4 Формування лідерських умінь і навичок старших підлітків		
4.1.	Привітання учасників	5 хв
4.2.	Вправа «Моє ім'я»	10 хв
4.3.	Вправа «Очікування»	10 хв
4.4.	Вправа «Австралійський дощ»	10 хв
4.5.	Вправа «Лідер – це...»	10 хв
4.6.	Вправа «Якості лідера»	20 хв

Кінець таблиці 2.1

4.7.	Інформаційне повідомлення	15 хв
4.8.	Вправа «Секрет Джованні»	20 хв
4.9.	Вправа «Експрес-діагностика лідерських здібностей»	15 хв
4.10.	Підбиття підсумків	5 хв
Заняття 5		
Розвиток навичок старших підлітків успішного спілкування та активного слухання		
5.1.	Привітання учасників	5 хв
5.2.	Притча «Пихатий Мандарин»	20 хв
5.3.	Вправа «Уміння спілкуватись»	10 хв
5.4.	Вправа «Плітка»	10 хв
5.5.	Вправа «Малюнок на двох»	15 хв
5.6.	Вправа «Прийоми слухання»	15 хв
5.7.	Вправа «Розмова в парах»	15 хв
5.8.	Вправа «Напиши»	15 хв
5.9.	Вправа «Активне слухання»	10 хв
5.10.	Підбиття підсумків проведення тренінгу	5 хв

Детальний опис вправ, притч, інформаційних повідомлень, розминок, які використовуються в корекційно-розвивальній програмі для старших підлітків «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії» наведений у додатку А.

2.3 Науково-практичні поради соціальним педагогам щодо корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку

Авторський колектив монографії «Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу» наголошує на тому, що корекційно-розвивальна діяльність психологів і соціальних педагогів у закладах освіти має здійснюватися на засадах професійної взаємодії і співпраці усіх суб'єктів освітнього середовища. Корекція особистості підлітка повинна бути орієнтована на розвиток його внутрішніх детермінант «Я-концепції», що базуються на його реальних і потенційних досягненнях.

Фахівцям потрібно створити сприятливі умови для розвитку потенційних можливостей підлітка, реалізації його здібностей, і важлива роль у цьому процесі належить педагогам, які повинні враховувати специфіку підліткового віку, контролювати свої слова щоб запобігати приниженню гідності дитини та підтримці її прагнень бути іншою [38].

Н. Заверико радить при організації корекційної роботи соціальних педагогів з підлітками, які потребують особливої уваги, врахувати низку принципів:

- повагу до особистості кожної дитини в поєднанні з вимогливістю до неї;
- опору на позитивне в дитині;
- гуманістичну спрямованість корекційних дій;
- системність дій, врахування індивідуальних та вікових особливостей, комплексне застосування корекційних методів і прийомів;
- інтеграцію зусиль близького соціального оточення дитини [9].

Н. Токарева, А. Шамне та Н. Макаренко стверджують, що незважаючи на своє бажання бути «дорослим», підліток потребує допомоги і порад з боку авторитетного дорослого, який не допускає поблажливого тону у спілкуванні з ним, не нав'язує своїх категоричних думок, а підтримує у підлітка самостійність у прийнятті рішень [38].

Доцільними формами корекційно-розвивальної роботи з учнями старшого підліткового віку має бути групова та індивідуальна.

Так, групова робота з підлітками логічно доповнює індивідуальні форми впливу на нього, зокрема:

- знижує у підлітка дискомфорт від взаємодії з дорослим під час індивідуальної корекції;
- допомагає підлітку зрозуміти, що його проблеми є нормотиповими для його віку;
- забезпечує підлітку незалежність, надає можливість жити і діяти власними думками;
- нівелює підлітковий нарцисизм;
- надає простір для відпрацювання нових соціальних і комунікативних навичок;
- мінімізує суперечності між фахівцями освітніх закладів і підлітками.

Соціальний педагог у корекційній роботі з підлітками може використати вже готовий, розроблений тренінг, але він повинен чітко усвідомлювати його сутність, структуру побудови та послідовності тих чи інших вправ. Адже без розуміння суті побудови тренінгу фахівцю важко буде корегувати послідовність етапів його проведення в разі появи певних незапланованих ситуацій. Тому на етапі організації тренінгової роботи спеціаліст повинен проаналізувати методичні та теоретичні прийоми розробки тренінгових програм.

В основу складання тренінгових програм для підлітків має бути покладена ідея унікальності та неповторності кожної дитини. Успіх проведення тренінгової роботи з підлітками зумовлений тим, що провідною діяльністю у цьому віці є інтимно-особистісне спілкування, і групові форми корекційної роботи впливають на особистісні зміни дітей, подолання їх неадаптивних установок, корекцію рольової поведінки і навичок взаємодії з оточуючими [38].

Дослідники Т. Атрошенко та О. Федорова вважають, що тренінгову роботу з підлітками необхідно спрямувати на розвиток їх навичок

міжособистісної взаємодії, адже у старшому підлітковому віці відбувається зміна світогляду, сприйняття себе та оточуючих, формування соціального досвіду тощо. Нездатність підлітка до співпраці або викривлене сприйняття відносин між людьми можуть негативно позначитися на засвоєнні ним соціального досвіду, призвести до суспільної неадаптованості, нівелюванні цінностей та засобів людської діяльності. Тому саме тренінг розвитку навичок міжособистісної взаємодії підлітків здатний сприяти налагодженню і зміцненню дружніх відносин, покращенню психологічного клімату в колективі [1].

Науковці стверджують, що в підлітків досить часто погіршуються відносини з однокласниками через те, що в цьому віці відбувається пошук нових моделей поведінки, змінюється ставлення дітей до певних явищ і речей, що спричинене намаганням підлітків віднайти себе в спілкуванні з іншими людьми, які можуть пропагувати деструктивні форми спілкування й поведінки. Тому перед соціальним педагогом закладу освіти постає важливе завдання – налагодити взаємовідносини в учнівському колективі для того, щоб допомогти задовольнити потребу підлітків в комунікації при відносному контролі впливу факторів зовнішнього середовища [1].

Саме тренінгова форма роботи, на думку Т. Атрошенко та О. Федорової, надає можливість активно формувати навички взаємодії підлітків з оточуючими шляхом засвоєння ними життєвого досвіду. Перспектива змодельовати міжособистісні відносини, переглянути своє ставлення до людей допомагає учням старшого підліткового віку реалізувати свою потребу в спілкуванні в безпечних і комфортних умовах.

Також групова робота дає можливість підліткам отримати відвертий зворотній зв'язок, полегшити процес саморозкриття, познайомитися з новими формами поведінки, проаналізувати особливості власного спілкування та спілкування інших учасників, ідентифікувати себе з іншими та стати частиною організованого цілого, об'єднаного єдиною метою. Тренінг має бути зорієнтований на створення в колективі атмосфери взаємного прийняття і

довіри, спонукання підлітків до прояву установок поведінки та способів спілкування, емоційних реакцій, їх аналізу та, за необхідності, корекції [1].

З огляду на все вище зазначене, ми розробили *науково-практичні поради соціальним педагогам у розробці тренінгів з корекції та розвитку комунікативних навичок старших підлітків*:

1. Сформууйте в учасників почуття довіри та безпеки під час спілкування на тренінгу.
2. Дозвольте учасникам відверто, без побоювань висловлювати свої думки.
3. Запевніть учасників у тому, що надану ними інформацію використають тільки в їхніх інтересах та інтересах учасників тренінгу.
4. Активізуйте, стимулюйте інтерес учасників до пізнання нового.
5. Надайте учасникам можливість відкрити в собі нові здібності, відчутти, що вони знають і вміють більше, ніж до цього часу думали про себе.
6. Створіть можливість учасникам відкрити інших людей, навчатися через взаємодію з ними, зрозуміти, на що здатні люди, від яких раніше не очікували нічого цікавого.
7. Забезпечити наближені до реальності умови взаємодії з іншими людьми задля досягнення бажаних змін.
8. Створіть умови для виховання емпатійних здібностей учасників тренінгу та підвищення міжособистісної чуттєвості, групової взаємодії.
9. Стимулюйте інтерес учасників до набуття нових комунікативних навичок, взаємного обміну інформацією, почуттями.
10. Надайте учасникам можливість проаналізувати особливості власного спілкування та спілкування інших учасників, ідентифікувати себе з іншими та стати частиною колективу, об'єднаного єдиною метою.

На нашу думку, дотримання цих порад при побудові тренінгових занять з підлітками дозволить соціальним педагогам закладів освіти налагодити взаємовідносини в учнівському колективі для того, щоб допомогти

задовольнити потребу підлітків в комунікації в наближених до реальності умов при контролі впливу зовнішніх факторів.

Висновки до розділу

Отже, дослідження рівнів комунікативного розвитку 42 учнів 8-их класів Старокостянтинівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 проводилось за допомогою таких методик, як: Методика дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за Ю. Орловим), методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В. Бойко), Методика діагностики комунікативного контролю за М. Шнайдером та методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (за І. Юсуповим).

Результати проведеного діагностичного дослідження показали, що учням старшого підліткового віку притаманна середня потреба у спілкуванні, вони не прагнуть до спільноти і співробітництва.

Також нами виявлено, що більшості учням характерні середні рівні комунікативного контролю, що говорить про те, що в спілкуванні вони щирі, але стримані в емоційних проявах, і тому співвідносять свої реакції з поведінкою оточуючих людей, постійно слідкують за собою, управляють своїми емоціями.

У більшості досліджуваних учнів немає суттєвих емоційних бар'єрів, тому у спілкуванні з оточуючими проблем у них практично не виникає або ж наявні лише деякі емоційні проблеми у спілкуванні.

Також переважна більшість учнів мають середні рівні прояву емпатійних тенденцій, що говорить про те, що вони контролюють виявлення своїх емоцій, чуйні, швидко встановлюють контакти та знаходять спільну мову з людьми. Вони намагаються не допускати конфліктів, знаходити компромісні рішення та добре переносять критику на свою адресу.

Отримані результати діагностичного дослідження стали підставою для розробки корекційно-розвивальної програми для старших підлітків «Розвиток

навичок спілкування та міжособистісної взаємодії», завданнями реалізації якої є:

- 1) підвищення самооцінки та стимуляція особистісного зростання старших підлітків;
- 2) корекція та розвиток уміння старших підлітків контролювати і регулювати свою поведінку та емоційні стани;
- 3) розвиток здібностей старших підлітків адекватно сприймати та оцінювати себе, інших людей;
- 4) формування лідерських умінь і навичок старших підлітків;
- 5) розвиток навичок старших підлітків успішного спілкування та активного слухання.

Також за результатами проведеного дослідження ми розробили науково-практичні поради соціальним педагогам щодо корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку. Вважаємо, що надані нами поради при побудові тренінгових занять з підлітками допоможуть соціальним педагогам закладів освіти налагодити взаємовідносини в учнівському колективі для того, щоб допомогти задовольнити потребу підлітків в комунікації в наближених до реальності умов при контролюванні впливу зовнішніх факторів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, здійснений теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми соціально-педагогічної корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку показав, що під поняттям «комунікативна діяльність» мають на увазі дії, що свідомо орієнтовані на їхнє смислове сприйняття іншими людьми. А риси особистості, необхідну для успішного здійснення комунікативної діяльності, називають комунікативною компетентністю.

Розвиток комунікативної компетентності є дуже важливим у підлітковому віці, оскільки в цей віковий період відбуваються значні зміни у всіх сферах, що забезпечують формування комунікативних здібностей особистості. В підлітків значно розширюється практика спілкування, а встановлення нових міжособистісних стосунків стає предметом їх активності та допомагає їм відпрацювати свої комунікативні навички й уміння.

Підлітковий вік є сенситивним періодом розвитку комунікативних здібностей як для молодших підлітків, так і для осіб середнього і старшого підліткового віку. Для молодших підлітків характерне прагнення до входження у малі групи однолітків, для осіб середнього підліткового віку – завоювання авторитету в групі, а для осіб старшого підліткового віку особливо важливе інтимно-особистісне спілкування з ровесниками та дружні стосунки з ними.

Для оцінки рівнів розвитку комунікативних навичок та міжособистісної взаємодії учнів старшого підліткового віку соціальний педагог проводить соціальну діагностику, що спрямована на аналіз особливостей їх комунікативної компетентності, визначення статусу підлітків в учнівському колективі та їх сприйняття іншими учнями, вивчення провідної орієнтації підлітка у спілкуванні, наявності у нього комунікативних бар'єрів, ставлення до критичних зауважень вчителів і однокласників.

На підставі даних діагностики соціальний педагог здійснює соціально-педагогічну корекцію комунікативного розвитку та міжособистісної взаємодії

учнів старшого підліткового віку, що відбувається в декількох напрямках: відновлювальному, компенсуючому, виправлення та стимулювання.

В корекційній діяльності соціальний педагог використовує індивідуальні та групові форми роботи з підлітками. До індивідуальних форм належить метод переконання у вигляді бесіди, розповіді, позитивного прикладу, а до групових форм відносять залучення підлітків до тренінгових занять, де вони можуть поділитися своїми душевними проблемами, труднощами спілкування і взаєморозуміння.

З метою діагностики рівнів комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку ми провели емпіричне дослідження на базі Старокостянтинівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7. В дослідженні прийняли участь 42 учні 8-их класів цього закладу.

Дослідження проводилось за допомогою таких методик, як: Методика дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за Ю. Орловим), методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В. Бойко), Методика діагностики комунікативного контролю за М. Шнайдером та методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (за І. Юсуповим).

За результатами проведеного діагностичного дослідження ми зробили наступні висновки: старшим підліткам притаманна середня потреба у спілкуванні, вони не прагнуть до спільноти і співробітництва. У більшості з них немає суттєвих емоційних бар'єрів у спілкуванні з оточуючими, а в стосунках з іншими вони щирі, але стримані в емоційних проявах, і тому співвідносять свої реакції з поведінкою інших людей.

Також переважна більшість учнів старшого підліткового віку мають середні рівні прояву емпатійних тенденцій, що говорить про те, що вони контролюють виявлення своїх емоцій, чуйні, швидко встановлюють контакти та знаходять спільну мову з людьми. Вони хочуть не допускати конфліктів та знаходити компромісні рішення. Вони добре переносять критику на свою адресу.

З метою покращення рівнів комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку ми розробили корекційно-розвивальну програму для старших підлітків «Розвиток навичок спілкування та міжособистісної взаємодії», завданнями реалізації якої є:

- 1) підвищення самооцінки та стимуляція особистісного зростання старших підлітків;
- 2) корекція та розвиток умінь старших підлітків контролювати і регулювати свою поведінку та емоційні стани;
- 3) розвиток здібностей старших підлітків адекватно сприймати та оцінювати себе, інших людей;
- 4) формування лідерських умінь і навичок старших підлітків;
- 5) розвиток навичок старших підлітків успішного спілкування та активного слухання.

Отримані результати дослідження стали підставою для обґрунтування науково-практичних порад соціальним педагогам щодо корекції комунікативного розвитку учнів старшого підліткового віку.

Таким чином, мета нашого дослідження досягнута та усі завдання виконані.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Атрошенко Т. Ю., Федорова О. В. Формування комунікативного компоненту соціального досвіду учнів старшого підліткового віку в умовах позакласної виховної роботи. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 22. Т. 1. С. 170-173.
2. Бедлінський О. І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011 № 2. С. 49-54.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
4. Бікус О. О., Волошина В. В. Теоретичні засади формування комунікативної компетенції у підлітковому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2015. Серія 12: Психологічні науки. Випуск 1(46). С. 17-23.
5. Бондаренко Н. О. Соціальна діагностика: підручник для студентів напрямку «Соціальна робота». К., 2021. 240 с.
6. Главацька О. Л. Теорія соціальної роботи : навчально-методичний посібник. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. 188 с.
7. Денисюк О. М. Актуальні питання соціальної роботи: навч. посіб. Ужгород: РІК-У, 2023. 420 с.
8. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
9. Заверико Н. В. Соціально-педагогічна корекція: розвиток поняття в історичній перспективі. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 2(13). С. 60-64.
10. Калініна Т. С. Теоретичні аспекти особливостей розвитку особистості та поведінки молодших підлітків із затримкою психічного розвитку. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2013. Вип. 21. С. 186-195.

11. Козирев М. П. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 352 с.
12. Котлова Л. О. Гендерні особливості конфліктних форм поведінки в підлітковому та юнацькому віці. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць*. К.: Київ.ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. № 19. С. 95-99.
13. Лисенко Л. М. Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Вікова психологія» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності 053 Психологія Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2020. 113 с.
14. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості : монографія. К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
15. Мащенко В. Моніторинг індивідуального розвитку особистості підлітка. *Психолог*. 2003. № 28. С. 11-15.
16. Мельник А. А. Віковий аспект вивчення соціального інтелекту дітей різного шкільного віку. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*. 2013. №1065. С. 144-148.
17. Окушко Т. К. Соціально-педагогічні умови корекції девіантної поведінки підлітків у позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2009. 20 с.
18. Оранюк Б. Ю. Вікові особливості підлітків у контексті формування інформаційної культури в мережевому спілкуванні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 1 (55). С. 283-293.
19. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : посібник. К.: Академвидав, 2003. С.165-277.
20. Павленко Т. В. Особистісні чинники розвитку комунікативних властивостей підлітків : дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Національна академія педагогічних наук України інститут психології імені Г. С. Костюка. Київ, 2020. 249 с.

21. Петько Л. В. Стимулювання соціально-комунікативної активності підлітків: теорія і практика : монографія. К.: ВМУРОЛ «Україна». 2009. 272 с.
22. Пивоварчик І. М. Психологічна корекція та підтримка міжособистісних відносин підлітків. *Наука і освіта*. 2015. №3. С. 78-84.
23. Поліщук В. Вікові кризи в підлітковому і юнацькому віці; базові симптомокомплекси: монографія. Суми, 2012. 237 с.
24. Проскурняк О. І. Конструкт методик діагностики комунікативної діяльності підлітків з легким ступенем розумової відсталості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*. 2012. № 1032. Вип. 50. С. 103-106.
25. Психодіагностика особистості підлітка : навчальний посібник із психологічної практики для студентів педагогічних і психологічних спеціальностей / За ред. О. Д. Кравченко, В. Ф. Моргуна. Полтава, 2008. 118 с.
26. Розіна І. В., Сидоренко А. Є. Корекційна програма, спрямована на підвищення рівня комунікативних якостей у підлітків в умовах рекреації. *Фундаментальна та практична психологія в Україні: Витоки і перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. молодих учених та студентів*. URL: <http://psy-pnpu.od.ua/wp-content/uploads/2016/05/Rozina-I.-V.-SydorenkoA..doc> (дата звернення: 15.05.2024).
27. Романовська Л., Ващук К. Соціально-педагогічна корекція розвитку комунікативних здібностей дітей старшого підліткового віку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (м. Хмельницький, 18 квітня 2024 року). С. 97-98.
28. Семигіна Т. В., Лукашевич М. П. Соціальна робота (теорія і практика): навчальний посібник. К.: ІПК ДСЗУ, 2007. С. 132-133.
29. Сергеева Н. В. Особливості взаємодії молодших підлітків в малих групах школярів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць*. 2010. Вип. 14. Кн. I. С. 469-477.

30. Сергеєнкова О. П., Столярук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
31. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія. К.: Просвіта, 2001. 416 с.
32. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Вінниця: Планер, 2009. 542 с.
33. Соціальна робота: технологічний аспект / За ред. проф. А. Й. Капської. К.: ДЦССМ, 2004. 364 с.
34. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / за заг. ред.: І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
35. Тексти лекцій з курсу «Соціальні технології» (для студентів 3 курсу денної форми навчання напряму спеціальності «Менеджмент організацій») / Укл.: Віноградська О. М., Белова Л. О. Харків: ХНАМГ, 2009. 135 с.
36. Технології соціально-педагогічної роботи: навч. посіб. / за заг. ред. проф. А. Й. Капської. К., 2000. 170 с.
37. Технологія роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді: методичний посібник / за ред. С. В. Толстоухової, О. О. Яременка, О. В. Вакуленко. Київ: ДЦССМ, Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 88 с.
38. Токарева Н. М., Шамне А. В., Макаренко Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія. Кривий Ріг, 2014. 312 с.
39. Тюптя Л. Т. Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 574 с.
40. Харламов М. І. Соціальна робота: Курс лекцій. Х.: НУЦЗУ, 2013. 96 с.
41. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: навчальний посібник. К.: «Профспілок», 2004. 304 с.
42. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2005. 640 с.

43. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.

44. Шевченко Н. Ф., Калюжна Є. М. Шлях до Я-відкриття. Уроки психології для 8-х класів. Запоріжжя : Інтерпрінт, 2007. 124 с.

45. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції : Активне соціально-психологічне навчання : навч. посіб. К.: Вища школа, 2004. 679 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА ДЛЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ «РОЗВИТОК НАВИЧОК СПІЛКУВАННЯ ТА МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ»

Заняття 1

Підвищення самооцінки та стимуляція особистісного зростання старших підлітків

Відкриття. Прийняття правил роботи учасників групи

Вправа «Знайомство»

Учасники обирають собі ім'я, яке є для них найбільш приємним. Представляються і дещо розказують про себе (можливо – це хобі, девіз, короткі рядки з біографії тощо) + очікування від роботи.

Вправа «Представлення»

Учасники об'єднуються в пари. Інструкція ведучого: «Для того, щоб нам краще познайомитись, давайте виконаємо наступне завдання. Кожен учасник, по черзі, називає своє ім'я партнеру та розказує, в яких ситуаціях він почуввається найбільш вільно і чого він хоче навчитись в групі. Крім того, потрібно продовжити речення: «Найскладніша ситуація, з якою я успішно впорався – це...» По завершенню обговорення, учасники «повертаються в коло» та представляють свого партнера. Хід: перший учасник стає позаду стільця іншого, кладе свої долоні йому на плечі та розповідає почуте від імені першого: «Мене звати...». Далі – шерінг (обговорення почуттів та думок учасників).

Вправа «Шукаю друга»

Інструкція тренера: «Кожна людина мріє про те, щоб знайти справжнього друга. Комусь із вас напевно вже повезло, і такий друг у вас є. А хтось його ще не знайшов. З цього моменту ви маєте можливість написати оголошення під рубрикою: «Шукаю друга». Зробити це потрібно так, щоб саме ваше

Продовження додатку А оголошення привернуло увагу, було цікавим і творчим. На аркушах паперу ви можете написати про себе та свої захоплення, намалювати свій портрет чи образ бажаного друга, список ваших вимог до нього, властивостей, тощо. На виконання 10 хв.». По завершенню всі оголошення розвішуються. Кожен учасник може поставити всього (наприклад) три позначки на тих оголошеннях з авторами яких він хотів би познайомитись. Потім роботи знімаються та підраховується кількість потенційних друзів. В кінці обговорення. (Чим характеризується те оголошення, яке набрало найбільшу кількість зацікавлених відповідей? Що заважало вам відгукнутися на інші оголошення?)

Вправа «Подорож в пустелі»

Інструкція ведучого: А тепер закрийте очі, перенесіться з цієї кімнати до пустелі. Відчуйте, як її палюче сонце торкається вашого обличчя... 1. Ви їдете на верблюді через величезні і порожні простори нескінченної, як вам здається, пустелі. Ви вже практично на межі знемоги. Що ви скажете верблюду, який віз вас на собі весь цей час? 2. Якраз, коли вам вже здається, що ви помрете від спраги, виникає прекрасний оазис. Але хтось вже приїхав сюди раніше вас. Хто цей інший мандрівник? (назвіть ім'я людини, яку ви знаєте). 3. Час в пустелі йде поволі, і, здається, проходить вічність, перш ніж на горизонті показуються вогні міста. Нарешті ви дісталися до місця призначення. – Що ви відчуваєте наприкінці своєї подорожі? 4. Прийшов час розлучитися з верблюдом, на якому ви їхали так довго. Як тільки ви спішуєтеся, інший вершник забирається в сідло, щоб зайняти ваше місце. Хто цей вершник? (назвіть його ім'я).

Вправа «Саморозкриття та самопізнання»

Керівник розповідає учасникам групи про 4 зони «Вікна Джохарі»: відкриту, невідому, сліпу і таємну. Інструкція ведучого: На аркуші паперу необхідно написати декілька рис, про які, на вашу думку, присутні знають (відкрита зона) і декілька рис, на вашу думку невідомих присутнім (таємна зона). Залиште місце, щоб дописувати характеристики вашої темної зони.

Продовження додатку А

Кожен учасник бере 5 карток. На кожній картці пишеться ім'я одного з учасників групи. Потім картки перевертаються й пишуться дві позитивні риси характеру людини, ім'я якої зазначене на зворотному боці. На картці зі своїм ім'ям напишіть 2 позитивні риси свого характеру, які, на вашу думку не відомі присутнім (з таємної зони), але ви хотіли б, щоб вони знали про ці якості. Зберіть усі картки, перемішайте і покладіть у центрі групи. Потім беріть по порядку кожен картку, вголос читайте написане і разом вирішуйте, кому належить картка, покладіть її перед цією людиною, не показуючи написаного на звороті імені. Проробіть це з усіма картками. Поверніть картки лицьовим боком. Кожен висловлює своє ставлення до написаного. Якщо в когось виявилась картка з чужим ім'ям, він віддає її адресантові. Візьміть всі отримані вами картки і згрупуйте їх на відкриті, таємну і сліпу зони «вікна Джохарі». Якщо в картках зазначались такі риси вашого характеру, яких ви не писали, допишіть їх на своєму аркуші паперу. Особливу увагу слід приділяти тим якостям, які стосуються сліпої зони. Вправа дає можливість зосередитись на 4 зонах «вікна Джохарі»: відкритій, невідомій, сліпій і таємній.

Вправа «Відгадай почуття»

Інструкція ведучого: «Зараз кожний з вас отримає картку, на якій буде написано назва одного з почуттів. По черзі один з вас постарается зобразити без слів, як виглядає людина, що переживає це почуття. Задача інших – назвати почуття, що переживається, «на ім'я». Як тільки прозвучить назва почуття, написаного на картці, зображати своє відчуття починає наступний учасник – за годинниковою стрілкою. Ви дуже допоможете один одному, якщо будете називати якомога більше варіантів».

Вправа «Позитив і негатив»

Інструкція ведучого: «Поділіть аркуш паперу на дві половинки. Зліва, в колонку «Незадоволення собою» відверто запишіть все те, чим ви незадоволені в собі саме сьогодні («негатив в собі»). Після цього, на кожне «Незадоволення

Продовження додатку А

собою» наведіть контраргументи, «позитив», тобто те, що можна протиставити – чим ви задоволені і запишіть в колонці «Контраргументи». На роботу – 10 хв. Потім учасники об'єднуються в групи по 3-4 чоловіки і обговорюють свої записи». В кінці – обговорення та інтерпретація.

Вправа «Хатинка в лісі»

Тренер пропонує учасникам сісти максимально зручно, закрити очі та слухати його голос: «Уявіть себе на дорозі. Яка вона, з чого зроблена, які відчуття у вас виникають? Навколо вас ліс: який він, чи є в ньому тварини? Ви йдете далі – чи бачите дорогу перед собою? Яка вона? Ви йдете далі й підходите до будівлі: яка вона, з чого побудована? Поряд із будівлею стоїть мудрець, ви дивитесь на нього: який він? Ви розумієте, що цей старий володіє усією мудрістю світу і зможе відповісти на запитання, яке хвилює Вас найбільше. Ви ставите своє запитання. Мудрець дивиться на Вас і заходить у будівлю – зараз він винесе Вам відповідь. Мудрець виходить і дає відповідь. Можливо, це слова, а можливо, це символ, який зрозумілий лише Вам. Ви дякуєте за відповідь, повертаєтесь назад та відкриваєте очі». По завершенню розповіді ведучий просить учасників намалювати побачене. Коли малюнки завершені, один учасник, за бажанням, описує свої фантазії. На основі цієї розповіді ведучий інтерпретує методику: дорога – це символ життєвого шляху (легкий – важкий, приємний – неприємний, широкий – вузький, тощо), ліс – життєва ситуація (теплі стосунки з оточуючими – зелений, молодий, яскравий, світлий ліс, в якому багато тварин, або несприятлива життєва ситуація); будівля – образ «Я» (чим вона міцніша, світліша, красивіша, викликає приємні відчуття – тим більш сформованим є власний образ, вища самооцінка і навпаки; особливу увагу звертає на захищеність споруди: стіни, дах, двері, вікна, що може дати інформацію про особистісні границі). Обговорення та інтерпретація.

Підбиття підсумків

Заняття 2

Корекція та розвиток уміння старших підлітків контролювати і регулювати свою поведінку та емоційні стани

Привітання учасників

Вправа «Дюжина»

Учасники сидять у колі. Тренер показує на будь-кого із них і називає число від 1 до 12. Той, на кого показав ведучий, демонструє на пальцях назване число (якщо воно більше 10, то в два заходи). Той, хто стоїть справа від нього, демонструє на пальцях число на одиницю менше, наступний справа сусід – ще на одиницю менше і т.д., доки не буде досягнути нуля. Хто помилиться, той вибуває із гри.

Вправа «Корекція замкненості»

На маленьких шматочках паперу група пише назву будь якого почуття, емоції. Потім аркуші збираються, перемішуються і роздаються знову. Тепер група вирішує, яку фразу, стрічку із вірша узяти за основу подальших дій. Після цього учасники по черзі вимовляють цю фразу із інтонацією, яка відповідає тому почуттю, що записано у них на аркуші паперу. Решта учасників групи відгадують, із якою інтонацією була вимовлена фраза.

Вправа «Автопілот»

Учасникам дається наступна інструкція: в презентації ви повинні спробувати відобразити свою індивідуальність так, щоб решта учасників одразу запам'ятали того, хто виступає. Наприклад, «Я висока, сильна і впевнена у собі людина. Зовнішність у мене звичайна, а от волосся гарного кольору і трохи в'ється, що є предметом легкої заздрості багатьох жінок. Але головне, на що хочу звернути увагу – зі мною у будь якій компанії цікаво та весело, знаєте, як правило, граю роль тамади» або «Моя зовнішність та можливості звичні. Єдине, в чому я розбираюсь, можливо краще інших і готова присвятити увесь свій час – це смачно готувати та пригощати».

Продовження додатку А

Вправа «Фігурні побудування»

Учасники тренінгу хаотично переміщуються по кімнаті. По команді ведучого вони закривають очі і намагаються побудувати геометричну фігуру, яку назвав ведучий (коло, трикутник, квадрат і т.п.). Якщо хтось підглядає – він вибуває із гри. Коли будівля готова, учасники по команді ведучого відкривають очі і дивляться, що врешті вийшло. Рефлексія: наскільки успішним учасники вважають побудову фігур, що потребує від учасників, щоб виконати таку вправу, що забезпечує можливість взаємоповаги в таких ситуаціях, та ще й, якщо у учасників закриті очі. Учасники тренінгу хаотично переміщуються по кімнаті. По команді ведучого вони закривають очі і намагаються побудувати геометричну фігуру, яку назвав ведучий (коло, трикутник, квадрат і т.п.). Якщо хтось підглядає – він вибуває із гри. Коли будівля готова, учасники по команді ведучого відкривають очі і дивляться, що врешті вийшло. Рефлексія: наскільки успішним учасники вважають побудову фігур, що потребує від учасників, щоб виконати таку вправу, що забезпечує можливість взаємоповаги в таких ситуаціях, та ще й, якщо у учасників закриті очі.

Вправа «Три способи поведінки»

Учасники розігрують сценки конфліктних ситуацій, в яких їм дається завдання вести себе відповідно до одного зі стилів поведінки: сором'язливо (говорити винуватим тоном, тихим голосом, погоджуватися із запереченнями співрозмовника), впевнено (говорити спокійно, помірковано-голосно, дивлячись прямо на співрозмовника, наполегливо викладати свої вимоги і при необхідності повторювати їх, не вдаватися до звинувачень і погроз), агресивно (говорити голосно, енергійно жестикулювати, вимагати, наказувати, погрожувати). Кожна сценка програється тричі (1-2 хвилини на повтор), у парах. Один із партнерів веде себе відповідно до якого-небудь стилю, інший – так, як вважає за потрібне.

Продовження додатку А

Притча «Чародій і горіхи»

До уваги учасників пропонується притча. «Якось одному візиру захотілося горіхів. І їх йому принесли цілий горщик. Візир засунув руку у горщик і захопив цілу жменю горіхів. Але витягнути руки з горщика не зміг, як він не намагався. У цілому палаці ніхто не наважувався дати йому пораду. Тоді він наказав привести до нього першого, хто буде проходити повз його палац. І скоро до нього привели простого селянина. Той розпитав, що трапилося, і порадив, щоб візир розтиснув трохи кулак у горщику. Візир так і зробив, і зміг випростати руку з горщика. “Ти справжній чарівник”, - сказав він селянину». Обговорення: про що ця притча? Яким чином у ній звучить тема відповідальності?

Вправа «Вогник по колу»

Учасники розігрують сценки конфліктних ситуацій, в яких їм дається завдання вести себе відповідно до одного зі стилів поведінки: сором'язливо (говорити винуватим тоном, тихим голосом, погоджуватися із запереченнями співрозмовника), впевнено (говорити спокійно, помірковано-голосно, дивлячись прямо на співрозмовника, наполегливо викладати свої вимоги і при необхідності повторювати їх, не вдаватися до звинувачень і погроз), агресивно (говорити голосно, енергійно жестикулювати, вимагати, наказувати, погрожувати). Кожна сценка програється тричі (1-2 хвилини на повтор), у парах. Один із партнерів веде себе відповідно до якого-небудь стилю, інший – так, як вважає за потрібне.

*Підбиття підсумків**Заняття 3*

Розвиток здібностей старших підлітків адекватно сприймати та оцінювати себе, інших людей

Привітання учасників

Вправа «Дзеркало»

Учасникам пропонується дзеркало, яке передають кожному по колу. Дивлячись у нього, учасник повинен зробити собі комплімент, похвалити себе. Важливо звернути увагу на те, що перший крок до позитивного мислення – позитивне ставлення до себе. Для закріплення отриманої інформації учасникам пропонується виконати домашнє завдання: написати собі листа, в якому треба зізнатися собі у коханні (але не з позиції нарцисизму, а з позиції об'єктивної дійсності). Тренер. У житті бувають і такі моменти, коли треба долати труднощі, приймати правильні рішення, робити свідомий вибір. За законом позитивного мислення у невдачі, проблемі треба знайти 5 позитивних моментів.

Вправа «Конверт»

Виконання вправи передбачає поєднання життєвої компетенції з креативним мисленням. Учасникам пропонується 2 конверти на вибір. В одному конверті знаходиться непотрібна річ (обгортка від цукерки), а в другому – річ, яку можна застосувати в побуті (листівка). Учасники розгортають конверти та діляться своїми враженнями: що Ви відчули, коли отримали непотрібну річ? як можна використати цю річ? (за законом позитивного мислення, визначити 5 позитивних моментів); що Ви відчули, коли отримали корисну річ? Потім завдання ускладнюється: учаснику, який отримав непотрібну річ, змінюється вміст конверта на цінну річ (гроші). Той учасник, який спочатку отримав корисну річ, опинився на місці того, який отримав непотрібну: що тепер Ви відчуваєте, коли корисна річ втратила цінність? Ваші дії? (визначте 5 позитивних моментів). Що відчуваєте Ви, коли отримали гроші? Інші учасники допомагають розробити стратегію поведінки у такій ситуації. Головне – дати учасникам зрозуміти, що не потрібно будь-яку кризову ситуацію сприймати як фатальну, а, користуючись законами позитивного мислення достойно виходити з неї, використовуючи різноманітні стратегії поведінки.

Продовження додатку А

«Мозковий штурм»

Вправа виконується з метою інсайт-розуміння переваги позитивного мислення над негативним. Перед тим, як ознайомитися з поняттям «позитивне мислення», потрібно змоделювати поняття «негативне мислення». Тренер на ватмані малює модель негативно мислення у вигляді кола та заповнює сектори кола, активізуючи мислення учасників, яким потрібно допомагати заповнювати сектори, а потім проаналізувати наслідки цих негативних явищ. По закінченні моделювання «негативного мислення» тренер пропонує зробити проекцію на протилежне «позитивне мислення». Обговорення: що Ви відчували під час створення моделей? яка модель Вам подобається більше? яка підходить до Вашого типу мислення? зробіть свій вибір, яку модель обираєте? Колаж «Хто я?»

Учасникам пропонується подумки поставити собі запитання «Хто я?». І з заготовлених картинок та газетних вирізок створити колаж (чи стінгазету), який відповідав би на поставлене запитання. (Відповідь отримується від свого «внутрішнього мудреця»).

Вправа «Список прикметників»

Складається список прикметників і кожний член групи їх читає і обводить кружечком ті з них, які найбільше характеризують його особистість. Кожен учасник повідомляє, які прикметники він обрав. Потім всі називають ті прикметники, які вони вибрали б, якби потрібно було охарактеризувати цю людину.

Вправа «Ваша невідома зона»

Керівник читає перелік слів, а учасники за методом «вільних асоціацій» пишуть перше, що спадає їм на думку. Потім письмові відповіді обмірковуються і робляться висновки про людину, як про особистість: про її риси, потреби, страхи, турботи. Висновки робить людина сама про себе. Якщо людина не відчуває дискомфорту, вона може поділитися своїми відповідями з

Продовження додатку А

членами групи, попросити їх посприяти в описі того, що людина дізналася про себе. Вправа дає можливість поглибити обізнаність у тих аспектах власного «Я», що належать до невідомої зони.

Вправа «Подарунок»

Інструкція ведучого: – У вас в руці яблуко. Велике, стигле, запашне. Розгляньте його, яке воно апетитне! Пригадайте його вагу (пам'яттю м'язів), його глянсову шкірку (пам'яттю пальців), його запах . Всі ці спогади, то одне, то інше, будуть весь час пов'язані із зоровою пам'яттю – ви бачитимете на своєму внутрішньому екрані уяви і його рум'яний бік, і живець із зеленим листком. – Не випускаючи з рук яблука, виберіть собі партнера так, як ви вже умієте робити мовчазно, непомітно для інших. Впевніться, що партнер зрозумів вас. – Кому не вдалося вибрати партнера, підніміть руки. Побачили, хто без партнера? Ось і домовитесь між собою – але ні слова, ні руху! Тепер всі з партнерами, можна так само мовчки домовитися, хто з вас кому подарує яблуко. Добийтеся, щоб партнер зрозумів – це ви йому кинете яблуко, а він хай ловить його. Ні, ні, підморгувати забороняється! Обличчя неначе нерухоме, тільки трохи щось невловиме роблять очі і губи, непомітно для оточуючих. Перевіримо, чи вірно домовилися. Хто зрозумів, що ловитиме яблуко, підніміть руки. Ну ось, хто помилився, домовтеся знову. – Кидаємо яблуко партнеру. Треба побачити, як воно летить в повітрі. Не упустіть його! Ловіть однією рукою, друга ж зайнята. – Тепер у деяких з вас по два яблука. Розгляньте, яке з них більш апетитне. Вирішіть, яке залишите у себе, а яке кинете партнеру. Подивимося, чи добрі ви до свого товариша. Кидайте! Треба звернути увагу учасників цієї вправи, який міцний зв'язок з партнером виходить у них (і вони не можуть її не відчувати), коли вони домовляються один з одним і обмінюються яблуками.

Продовження додатку А

Розминка «Довіра групі»

Один із членів групи стає в коло і закриває очі. Всі інші стоять обличчям до середини кола, щільно один біля одного, і витягнувши руки перед собою, починають розхитувати того, хто в колі.

*Підбиття підсумків**Заняття 4**Формування лідерських умінь і навичок старших підлітків**Привітання учасників**Вправа «Моє ім'я»*

Тренер пропонує першому учаснику, наприклад сидячому з права від нього, підвестися і назвати своє повне ім'я та прізвище, а також ім'я, яким він ходив би, щоб його називали в групі. Наприклад: «Мене звать В'ячеслав Іванов. В групі прошу називати мене Слава». Далі виступаючому потрібно повідомити що – небуть про своє ім'я і прізвище. Так він може відповісти на наступні запитання: Що означає твоє прізвище? Що означає твоє ім'я? Чи подобається тобі твоє ім'я? Чи знаєш ти, хто його тобі дібрав? Хто ще в твоїй сім'ї носив це ім'я? Чи хотів би ти, щоб тебе назвали іншим ім'ям?

Вправа «Очікування»

Тренер нагадує учасникам, що вони працюють у форматі тренінгу і потрібно сформулювати власні очікування: які знання, навички ви хотіли б отримати. Кожному учаснику пропонується назвати свої очікування від тренінгу, починаючи словами: «Я очікую ...». Кожне висловлювання тренер коротко записує на плакаті «Наші очікування».

Вправа «Австралійський дощ»

Учасникам необхідно стати в коло.

Тренер: Чи знаєте ви, що таке австралійський дощ? Ні? Тоді давайте разом послухаємо, який він. Зараз по колу ланцюжком ви будете передавати мої рухи. Як тільки вони повернуться до мене, я передам наступні. Будьте

Продовження додатку А

уважні

В Австралії здійнявся вітер (тренер тре в долоні)

Починає крапати дощ (клацання пальцями)

Дощ посилюється (почергове плескання у долоні)

А ось град – справжня буря (тупіт ногами)

Але... буря стихає (плескання по стегнах)

Дощ стихає (плескання долонями)

Поодинокі краплі падають на землю (клацання пальцями)

Тихий шелест вітру (потирання долонь)

Сонце (руки до гори. Усмішка)

Вправа «Лідер – це...»

Учасникам тренінгу пропонується самостійно написати визначення поняття «лідер». Кожний учасник пише визначення, тоді зачитує і група разом приймає рішення про одне визначення, вислухавши кожного.

Вправа «Якості лідера»

Вправа складається з трьох етапів.

На першому етапі кожному учасникові пропонується індивідуально скласти список з семи найбільш важливих якостей, якими, на його думку, необхідно володіти людині, щоб стати лідером. Час виконання – 5 хвилин. Потім кожен учасник зачитує свій список групі.

На другому етапі групі пропонується колегіально, керуючись принципом досягнення згоди, проаналізувати всі якості, що прозвучали, і визначити п'ять найбільш значущих якостей для лідера студентської групи. Остаточний список якостей зачитується ведучому і обґрунтовується учасниками.

На третьому етапі кожному учасникові пропонується за п'ятибальною шкалою оцінити ступінь розвиненості виділених групою лідерських якостей особисто у нього. Результати зачитуються групі.

Інформаційне повідомлення

Своїм першим народженням ми зобов'язані батькам, друге – ми даємо собі самі. Лідерство є соціальним феноменом. Але для того, щоб бути лідером для інших, для початку необхідно стати лідером по відношенню до самого себе. Чи можуть бути лідерами люди, які самі нікуди не йдуть? В кожній людині закладений величезний потенціал, але знайти і реалізувати його може лише вона сама. З самого дитинства дитина намагаємося бути кимось. Вона ще не знає, хто вона, а жити без особистості важко. Дитина наслідує дорослих, для того, щоб навчитися тому, що вміють вони. Дорослі планують і організують життя дитини, тому що вона ще не вміє це робити самостійно. Вирісши, вона знаходить індивідуальність, починає усвідомлювати своє справжнє «Я», бере на себе відповідальність за власне життя і починає управляти ним. У цьому виявляється друге народження. Принаймні, так повинно бути.

Однак, якщо ви уважно подивитеся навколо, то, на жаль, виявите, що насправді світ повний дорослих і літніх людей, так і не взяли на себе відповідальність за своє життя. Це ті люди, які не вільні, «будують» власне життя на основі почутих по радіо непрофесійних гороскопів, порад знайомих і вказівок близьких. Це люди, які так і не знайшли внутрішніх точок опори і вимушені шукати їх назовні. Друге народження – це набуття себе, пробудження внутрішнього відчуття себе, знаходження, усвідомлення і прийняття свого життєвого шляху. Внутрішнє відчуття себе включає усвідомлення свого «Я», здатність сприймати внутрішні сигнали, знати свої переваги, розуміти, чого хочеться зараз, а що небажано, що приємно, а що не дуже. Без відчуття себе і без віри в себе ми залишаємося без керівної сили, коли прагнемо досягти своїх цілей і реалізувати свої прагнення. Метафорично зазначимо, що життя без нашого управління подібно кораблю без штурвалу чи блукання у величезному лісі без компаса і карти. Однак... ні до чого вони людині, яка сама не знає, куди вона іде, чого хоче і, які шляхи досягнення мети потрібно обирати.

Продовження додатку А

Вправа «Секрет Джованні»

Кожен член групи отримує одну або кілька карток, на яких написано по одній фразі. Кількість отримуваних учасниками карток залежить від кількості людей в групі. При необхідності число карток можна збільшити. На картках написані наступні фрази:

Джованні слухає тільки музику в стилі кантрі.

У Джованні алергія на кішок.

Джованні лисий.

У Джованні немає машини.

Джованні не вміє готувати.

Єдина прикраса Джованні – перстень з печаткою.

Егон Айгенсінн – тренер Джованні.

Егон Айгенсінн лежить в ліжку з грипом.

Лізи Лонгбайн зараз немає в місті.

Вона (Ліза Лонгбайн) знімає свій перший фільм «Мисливець».

Пітбул абсолютно невинний.

Джованні дуже пихатий.

Тітка Роза – в Африці на сафарі.

Джованні ніколи не їсть суп.

Поблизу від квартири Марвіна немає дерев.

Белло любить грати під ліжком Джованні.

Белло не у воді.

Джованні любить тварин.

У Джованні є собака Белло.

Белло шість років.

Егон Айгенсінн часто ходить в оперу.

У Гаррі Пітбула є одна пристрасть: він пече кекси Ліза Лонгбайн любить діаманти.

Продовження додатку А

Гаррі Піттбул часто ходить на риболовлю.

Джованні придбав державні цінні папери.

Далі ведучий зачитує наступний текст: «Джованні Великий – знаменитий важкоатлет. Сьогодні він дуже схвильований. Схвильований він тому, що відмовився виступати ввечері в показовому виступі, в якому бере участь його лютий суперник Гаррі Піттбулл. Джованні сказав: «Я не можу піти туди, поки я не знайшов це».

Ваше завдання – розкрити секрет Джованні. Зробити це можна, якщо звести всю наявну на картках інформацію воедино. Вся робота виконується усно. Показувати свою картку іншим забороняється. Ніхто не має права робити ніяких записів. Завдання буде вважатися виконаним, якщо дані відповіді на три питання: Що втратив Джованні? Хто це викрав? Де це знаходиться? Що було втрачено? Маленьке кошеня Квиток в оперу Перука Червоний кабриолет Рецепт кексу Діамантовий перстень Хто це викрав? Белло, собака Егон Айгенсінн, тренер Джованні Ліза Лонгбайн, його подруга Гаррі Піттбул, його суперник Його улюблена тітка Роза Де це знаходиться? У міському парку Під ліжком У пральній машині На дереві У його купальному халаті Учасники обговорюють завдання та пропонують завершені варіанти відповідей ведучому.

Ведучий відповідає тільки «так» чи «ні». При цьому провідному необхідно застерегти учасників від простого перебору варіантів і при пред'явленні відповіді вимагати його обґрунтування. Правильна відповідь: Загублено перуку. Його викрала собака Белло. Перука знаходиться під ліжком. Правильна відповідь складно знайти, якщо в групі не проявиться лідер, який візьме на себе виконання координаційної функції. Відповідно, виконання даної справи на третьому етапі тренінгу дає можливість молодшим командирам проявити організаційні здібності: організувати обговорення і керувати процесом пошуку рішення.

Продовження додатку А

Вправа «Експрес-діагностика лідерських здібностей»

Учасникам пропонується відповісти на 10 запитань, після чого підраховуються бали за надані відповіді та оголошуються результати («Рядовий», «Офіцер», «Капітан»).

*Підбиття підсумків**Заняття 5*

*Розвиток навичок старших підлітків успішного спілкування та
активного слухання*

*Привітання учасників**Притча «Пихатий Мандарин»*

Тренер зачитує притчу. Колись у давньому Китаї жив дуже розумний, але надзвичайно пихатий Мандарин. Весь день його складався з примірок багатого вбрання та розмов з підданими про свій розум і спогадів про минулу зустріч з імператором. Так минали дні за днями, роки за роками... Аж ось пішов країною розголос, неподалік від кордону з'явився чернець, найрозумніший за всіх у світі. Не оминув розголос і нашого Мандарина. Ох і розлютився він: хто може назвати якого там ченця найрозумнішою людиною у світі? Але вигляду свого, що вельми обурился, не подав, а запросив ченця до палацу. Сам надумав обдурити його: «Я візьму в руки метелика, сховаю його за спиною і запитаю, що у мене в руках – живе чи мертве. І якщо чернець скаже, що живе, - роздушу метелика, а якщо мертве, - випущу його».

І ось настав день зустрічі. У нижній залі зібралось багато людей, усім хотілося побачити двобій найрозумніших людей ц світі. Мандарин сидів на високому троні, тримав за спиною метелика і з нетерпінням очікував приходу ченця. Аж ось відчинилися двері, і до зали увійшов невеличкий худорлявий чоловік. Він підійшов до Мандарина, привітався і сказав, що готовий відповісти на будь-яке його запитання. І тоді, зло всміхаючись, Мандарин промовив: «Скажи-но мені, що я тримаю в руках – живе чи мертве?» - «Все у твоїх руках!»

Продовження додатку А

- відповів той. Збентежений Мандарин випустив метелика з рук, і він полетів на волю, радісно тріпочучи своїми яскравими крильцями. Отже, лише від вас залежить, чи буде ваша взаємодія з іншими людьми живою, яскравою і плідною, чи навпаки.

Вправа «Уміння спілкуватись»

Учасники розбиваються на пари, та використовуючи правило 15 секунд, проводять співбесіду на цікаву для співрозмовника тему, використовують настанову. Ефекти настанови

- Ефект первинності. Перша інформація про людину виявляється важливішою від наступної («правило секунд»).
- Ефект новизни. Про добре знайому людину цікава лише нова інформація.
- Ефект бумеранга. Нав'язливість породжує відкидання.
- Ефект ореола. Некритичне сприйняття «людини з ореолом».

Вправа «Плітка»

Тренер виводить за двері 4-х учасників, а решті зачитує «плітку»: «Сьогодні четвер. Погода кепська: хмарно, накрапає дрібний дощик. Настрій поганий, та ще й треба готуватися до завтрашньої контрольної з математики. Але хлопці збираються у кіно, на якийсь новий і досить цікавий фантастичний фільм. Але, в принципі, вся група збирається на виставку собак, що розмістилася за кіно палацом. Треба взяти 3 гривні. Я не можу визначитися – куди все ж таки податися. Проблема. Складно. Нудно і сумно». Коли з-за дверей виходить перший учасник, один з присутніх у групі розповідає «плітку», яку він щойно слухав. Згодом заходить другий учасник і той перший, який щойно почув «плітку», розповідає її іншому і т.д. Тренер підсумовує: «Ситуація ніколи не може передатися достеменно. Одна людина достовірно не запам'ятавши інформації, передає її іншій. А друга цю інформацію трактує по-своєму. І врешті-решт. Це призводить до пліток.

Продовження додатку А

Вправа «Малюнок на двох»

Учасники групи об'єднуються в пари. Кожній парі дається аркуш паперу А4, два олівці (ручки). Тренер: «У вас є один аркуш паперу на двох. На мою команду ви починаєте малювати усе, що заманеться, на вашій половинці аркуша. Головна умова – не можна перемовлятися. Даю вам 3 хв. Отже, замовкаємо і починаємо малювати». Обговорення цієї вправи ґрунтується на інтерпретації малюнків:

- 1) якщо збережена нейтральна смуга – людина уникає контактів, не бажає пускати на «свою територію»;
- 2) якщо наявні домальовування елементів у малюнку іншого – людина перевіряє контакт: з тобою можна поговорити?;
- 3) якщо спільний малюнок – такі люди отримують насолоду від самого процесу взаємодії;
- 4) захоплення території: той, хто зробив це – активний, не дуже агресивний, йому властивий авторитарний стиль спілкування, який може призвести до порушення контактів, до конфлікту.

Вправа «Прийоми слухання»

Ми пропонуємо вам розбитися на пари. Один із вас буде слухачем, а інший – оповідачем. Оповідач повинен розповісти щось слухачеві, а той повинен його уважно слухати. При цьому оповідач повинен стежити за реакціями, поведінкою та жестами партнера. Така розмова триває 2 -3 хвилини, а потім співрозмовники міняються ролями. Після проведення цієї вправи учасники обговорюють поведінку слухача. Як він реагував на ваші повідомлення? Чи кивав він головою? Чи просто мовчи слухав? Можливо перепитував, уточнював? Після цього тренер розповідає про справжню мету вправи і ознайомлює учасників з основними прийомами активного слухання. Зараз ми вас ознайомимо з основними техніками активного слухання. Адже перш ніж розвивати навички активного слухання, необхідно мати хоча б якийсь

Продовження додатку А

уявлення про них. І так виділяють такі основні техніки активного слухання:

1. Безмовне слухання.
2. Угу-піддакування («ага», «угу», «так-так», «ну», кивання підборіддям, тощо).
3. Відлуння – повторення останніх слів співрозмовника.
4. Дзеркал – повторення останньої фрази із зміною порядку слів.
5. Парафраз – передача змісту висловлювання партнера іншими словами.
6. Спонування – вигуки та інші вирази, які спонукають співрозмовника продовжити перервану мову («Ну і ...», «Ну і що далі?», « Давай-давай»).
7. Уточнюючі запитання – питання типу: «Що ти мав на увазі, коли говорив есхатологічний ?».
8. Пряме запитання – питання типу: «Що-де-коли-чому-навіщо», що розширюють сферу спілкування; нерідко такі питання відволікають оповідача від головної думки розмови.
9. Оцінка, поради.
10. Продовження – коли слухач вклинюється в мовлення і намагається завершити фразу, розпочату що говорить, «підказує слова».

Вправа «Розмова в парах»

Кожний учасник отримує карточку. На кожній карточці текст розділений на три частини: перша частина – загальний опис ситуації, вона зачитується до початку розмови. Друга – те, що учасник буде говорити своєму співрозмовнику, третя – причина того, про що він говорить в другій частині. Завдання другого вияснити те, що написано на третій карточці, використовуючи уточнення, переказ, продовжувати думку, перепитування та ін. Міняються ролями і карточками.

Приклад карточки:

1. Робітник приходить до начальника і каже,що хоче розрахуватися з роботи.

Продовження додатку А

2. Кажє, що найшов роботу ближче від дому.

3. Насправді, він вважає, що його робота не оцінюється по заслугам, і він ображений на керівника. Обговорення

Вправа «Напиши»

На вирази, які зачитує тренер, ви повинні написати відповідь. Використайте спочатку уточнення, потім напишіть переказ, а на кінець потрібно розвинути думку. Читаємо тричі. Просимо учасників прочитати написане.

Інструкція: Окрім знання про навички активного слухання Вам необхідно знати про помилки, яких не слід допускатися під час розмови. Таку поведінку ні в якому разі не слід використовувати під час розмови: ПОВЕДІНКА МОВА, СЛОВА Докір «Я тебе попереджав (ла)», «Я ж тобі казав (ла).» Відсутність Відповідь цілком не на те, про що йде мова. Всезнайка «А, ну зрозуміло, треба ось так ...» Поради «Я б на твоєму місці, зробив би так» Оцінка «Ти не правий», «чого ж ти ще хочеш?» Інтерпретація «Це у тебе тому, що ...», «А, зрозуміло все ...» Байдужість «А, це дурниця, мені б твої проблеми» Паніка, драматизація «Ну, ти й вплила; Що ж тепер робити?» Вам необхідно розбитися на пари.

Один із вас буде слухачем, а інший оповідачем. Той хто оповідач, він повинен розповісти своєму співбесідникові про якесь наболіле питання. Завданням слухача буде спілкуватися із оповідачем, використовуючи відомі методи активного спілкування, не допускаючи помилок. Зважайте на дану таблицю. Свою розмову завершіть словами «І все одно ти молодець тому, що...» Після цього поміняйтеся ролями і виконайте теж саме завдання.

Підбиття підсумків проведення тренінгу

ДОДАТОК Б

**МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЯКОСТЕЙ
ШКОЛЯРА («ПОТРЕБА У СПІЛКУВАННІ» ЗА Ю. ОРЛОВИМ)**

Зміст опитувальника

1. Я залюбки беру участь у різних урочистостях.
2. Я не можу перемогти свої бажання, навіть якщо вони суперечать бажанням моїх товаришів.
3. Мені подобається висловлювати кому-небудь свою прихильність.
4. Я більше зосереджений на завоюванні впливу, ніж дружби.
5. Я відчуваю, що стосовно друзів маю більше прав, ніж обов'язків.
6. Коли я дізнаюся про успіхи свого товариша, у мене чомусь погіршується настрій.
7. Щоб бути задоволеним собою, я повинен кому-небудь у чомусь допомогти.
8. Мої турботи зникають, коли я перебуваю серед товаришів.
9. Мої друзі мені добряче-таки набридли.
10. Коли я виконую важку роботу, присутність людей мене дратує.
11. Загнаний у глухий кут, я кажу лише ту частку правди, яка, на мою думку, не зашкодить моїм друзям та знайомим.
12. У складній ситуації я думаю не стільки про себе, скільки про близьку людину.
13. Неприємності у друзів викликають у мене таке співпереживання, що я можу захворіти.
14. Мені приємно допомагати іншим, навіть коли це завдає мені труднощів.
15. З поваги до друга я можу погодитися з його думкою, навіть якщо він і не правий.

Продовження додатку Б

16. Мені більше подобаються пригодницькі оповідання, ніж оповідання про кохання.

17. Сцени насильства у фільмах викликають у мене відразу.

18. На самоті я відчуваю більшу тривогу й напруженість, ніж коли перебуваю серед людей.

19. Я вважаю, що головна радість у житті — спілкування.

20. Мені шкода бездомних котів і собак.

21. Я вважаю, що краще мати менше друзів, але зате близьких.

22. Я люблю бувати серед людей.

23. Я довго хвилююся після суперечки з близькими.

24. У мене, мабуть, більше близьких друзів, аніж у багатьох інших.

25. Я більше прагну досягнень, аніж дружби.

26. Я більше довіряю власній інтуїції та уяві, думаючи про людей, ніж судженням про них інших.

27. Для мене важливіше матеріальне забезпечення й добробут, ніж радість спілкування з приємними мені людьми.

28. Я співчуваю людям, у яких немає близьких друзів.

29. Люди часто невдячні мені.

30. Я люблю оповідання про безкорисливу дружбу.

31. Заради друга я можу пожертвувати своїми інтересами.

32. У дитинстві я належав до компанії, яка завжди трималася вкупі.

33. Якби я був журналістом, то із задоволенням писав би про силу дружби.

Обробка результатів: підрахуйте кількість відповідей «-» на запитання: 3,4,6,9,10,15,16,25,27,29 і відповідей «+» на всі інші запитання.

ДОДАТОК В

МЕТОДИКА «ДІАГНОСТИКА ЕМОЦІЙНИХ БАР'ЄРІВ У МІЖОСОБИСТІСНОМУ СПІЛКУВАННІ» (ЗА В. БОЙКО)

Зміст опитувальника

1. Зазвичай у кінці робочого дня на моєму обличчі помітна втома.
2. Буває, що при першому знайомстві емоції заважають мені справити сприятливіший вплив на партнерів (розгублююся, бентежуся, замикаюся в собі або, навпаки, багато говорю, веду себе неприродно).
3. У спілкуванні мені часто бракує емоційності, виразності.
4. Мабуть, я здаюся оточуючим надмірно строгим.
5. Я в принципі проти того, щоб демонструвати чемність, якщо цього не хочеться.
6. Я зазвичай вмію приховувати від інших спалахи емоцій.
7. Часто у спілкуванні з іншими я продовжую думати про щось своє.
8. Буває, що я хочу висловити іншому емоційну підтримку (увагу, співчуття, співпереживання), однак він цього не відчуває, не сприймає.
9. Часто у моїх очах або у виразі мого обличчя помітна заклопотаність.
10. У діловому спілкуванні я намагаюся приховати свої симпатії до партнерів.
11. Усі мої неприємні переживання, як правило, написані на моєму обличчі.
12. Якщо я захоплююся розмовою, то моя міміка стає надмірно красномовною, експресивною.
13. Мабуть, я дещо емоційно скутий.
14. Зазвичай я знаходжуся у стані нервової напруги.
15. Як правило, я відчуваю дискомфорт, коли приходиться обмінюватися стисканням рук у діловій обстановці.
16. Іноді близькі люди підказують мені: розслаб м'язи обличчя, не криви

Продовження додатку В

губи, не зморщуй обличчя тощо.

17. Розмовляючи, я зайве жестикулюю.

18. В новій ситуації мені важко бути розкутим, природним.

19. Мабуть, моє обличчя часто виражає сум або стурбованість, хоч на душі у мене спокійно.

20. Мені важко дивитися в очі при спілкуванні з малознайомою людиною.

21. Якщо я хочу, то завжди буду приховувати ворожість до поганої людини.

22. Мені чомусь часто буває весело без усякої причини.

23. Мені дуже просто зобразити за власним бажанням або за проханням інших різні вирази обличчя: сум, радість, переляк, розпач тощо.

24. Мені говорили, що мій погляд важко витримати.

25. Мені щось заважає виявляти теплоту, симпатію людині, навіть якщо ці почуття до неї відчуваю.

Обробка даних:

Підведіть підсумки, нараховуючи один бал за кожний збіг відповіді з наведеним нижче ключем.

- невміння керувати емоціями, дозувати їх (відповіді «так» на запитання 1, 11, 16 та «ні» на запитання 6, 21).

- неадекватний прояв емоцій (відповіді «так» на запитання 7, 12, 17, 22 та «ні» на запитання 2).

- негнучкість та невиразність емоцій (відповіді «так» на запитання 3, 8, 13, 18 та «ні» на запитання 23).

- домінування негативних емоцій (відповіді «так» на запитання 4, 9, 14, 19, 24).

- небажання зближуватися з людьми на емоційній основі (відповіді «так» на запитання 5, 10, 15, 20, 25).

ДОДАТОК Г

**МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ КОМУНІКАТИВНОГО КОНТРОЛЮ
ЗА М. ШНАЙДЕРОМ**

Опитувальник:

1. Мені здається важким наслідувати інших людей.
2. Я міг би покривлятися, щоб звернути увагу оточуючих.
3. З мене міг би вийти непоганий актор.
4. Іншим людям інколи здається, що мої переживання глибші, ніж це є насправді.
5. У компанії я рідко опиняюся в центрі уваги.
6. У різних ситуаціях у спілкуванні з іншими людьми я часто поводжуся по-різному.
7. Я можу відстоювати тільки те, у чому щиро впевнений.
8. Щоб досягти успіхів у справах та у відносинах з людьми, я часто буваю таким, яким мене хочуть бачити.
9. Я можу бути дружелюбним з людьми, яких я не терплю.
10. Я не завжди такий, яким здаюся.

Обробка результатів.

По одному балу нараховується за відповідь «Н» на питання 1, 5, 7 і за відповідь «П» на всі інші запитання.

Підраховується сума балів, яка співвідноситься із шкалою.

ДОДАТОК Д

**МЕТОДИКА «ДІАГНОСТИКА РІВНЯ ПОЛІКОМУНІКАТИВНОЇ
ЕМПАТІЇ» (ЗА І. ЮСУПОВИМ)**

Зміст опитувальника:

1. Мені більше подобається читати книги про подорожі, ніж книги із серії «Життя видатних людей».
2. Дорослих дітей дратує турбота батьків.
3. Мені подобається розмірковувати про причини успіхів та невдач інших людей.
4. Серед усіх музичних телепередач я віддаю перевагу передачам про сучасну естрадну музику.
5. Надмірну дратівливість та несправедливі докори хворого слід терпіти, навіть якщо вони тягнуться роками.
6. Хворому можна допомогти навіть словом.
7. Стороннім не слід втручатися в конфлікт між двома людьми.
8. Літні люди, як правило, часто без причин ображаються.
9. Коли я в дитинстві слухав печальну історію, то мої очі самі собою наповнювалися слізьми.
10. Роздратованість моїх батьків впливає на мій настрій.
11. Я байдужий до критики на мою адресу.
12. Мені більше подобається розглядати портрети, ніж картини з пейзажами.
13. Я завжди все пробачав батькам, навіть якщо вони були неправі.
14. Якщо кінь погано тягне, його слід підганяти батогом.
15. Коли я читаю про драматичні події у житті людей, то відчуваю ніби це відбувається зі мною.
16. Батьки завжди справедливі до своїх дітей.
17. Коли я бачу сварку підлітків чи дорослих, то завжди втручаюся.
18. Я не звертаю уваги на поганий настрій моїх батьків.

Продовження додатку Д

19. Довго спостерігаю за поведінкою тварин, відкладаючи інші справи.
20. Фільми й книги можуть спричинити сльози лише в несерйозних людей.
21. Мені подобається спостерігати за виразом обличчя й поведінкою незнайомих мені людей.
22. У дитинстві я часто приводив додому бездомних собак та кішок.
23. Усі люди безпідставно озлоблені.
24. Дивлячись на сторонню людину, мені хочеться вгадати, як складеться її життя.
25. У дитинстві молодші за віком ходили за мною слідом.
26. Коли я бачу покалічену тварину, то намагаюся їй допомогти.
27. Людині стане легше, якщо уважно вислухати її скарги.
28. Побачивши вуличну пригоду, я стараюся не потрапляти до числа свідків.
29. Молодшим подобається, коли я пропоную їм свою ідею, справу чи розвагу.
30. Люди перебільшують здатність тварин відчувати настрій свого господаря.
31. Зі складної конфліктної ситуації людина має шукати вихід самостійно.
32. Якщо дитина плаче, то на те завжди є своя причина.
33. Молодь має завжди задовольняти прохання та забаганки літніх людей.
34. Мені хотілося зрозуміти, чому мої однокласники інколи були задумливими.
35. Безпритульних домашніх тварин слід відловлювати й присипляти.
36. Якщо мої друзі починають обговорювати зі мною свої особисті проблеми, я стараюся перевести розмову на іншу тему.

Обробка результатів: Відповіді «не знаю» на питання 3, 9, 11, 13, 28, 36 та «так, завжди» на питання 11, 13, 15, 27 свідчать про нещирість та прагнення відповідати соціальним нормам.